תנ״ך · אחרונים · מלבי״ם · כתובים

מלבי"ם על נחמיה

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מלבי"ם על נחמיה

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלבים-על-נחמיה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 7
פסוק א 7
פסוק ב 7
פסוק ה 7
פסוק ו 7
פסוק ז 7
פסוק ח 8
פסוק י 8
פסוק יא 8
פרק ב 8
פסוק א 8
פסוק ב 9
פסוק ג 9
פסוק ד 9
פסוק ה 9
פסוק ו 9
פסוק ז 9
פסוק ח 10
פסוק ט 10
פסוק יב 10
פסוק יג 10
פסוק יד 11
פסוק טו 11
פסוק טז 11
פסוק יז 11
פסוק יט 11
פסוק כ 11
פרק ג 11
פסוק א 11
פסוק ב 12
פסוק ג 12
פסוק ה 12
פסוק ו 12
פסוק ז 12
פסוק ח 12
פסוק י 13
פסוק יא 13
פסוק יב 13
פסוק יג 13
פסוק יד 13
פסוק טז 13
פסוק כ 14
פסוק כא 14
פסוק כד 14
פסוק כה 14
פסוק כז 14
פסוק כט 14
פסוק ל 15
פסוק לא 15
פסוק לג 15
פסוק לד 15
פסוק לה 15
פסוק לו 15
פסוק לח 15
פרק ד 15
פסוק א 15
פסוק ב 16
פסוק ג 16
פסוק ד 16
פסוק ה 16
פסוק ו 16
פסוק ז 16

פסוק ח 17
פסוק ט 17
פסוק י 17
פסוק יא 18
פסוק יב 18
פסוק יג 18
פסוק טו 18
פסוק טז 18
פסוק יז 19
פרק ה 19
פסוק א 19
פסוק ב 19
פסוק ג 19
פסוק ד 19
פסוק ה 19
פסוק ו 20
פסוק ז 20
פסוק ח 20
פסוק ט 20
פסוק י 20
פסוק יא 20
פסוק יב 21
פסוק יג 21
פסוק יד 21
פסוק טו 21
פסוק טז 21
פסוק יז 21
פסוק יט 21
פרק ו 22
פסוק א 22
פסוק ב 22
פסוק ה 22
פסוק ו 22
פסוק ח 23
פסוק י 23
פסוק יא 23
פסוק יב 23
פסוק יג 24
פסוק יד 24
פסוק טו 24
פסוק טז 24
פסוק יז 24
פרק ז 25
פסוק א 25
פסוק ב 25
פסוק ג 25
פסוק ד 25
פסוק ה 26
פסוק ע 26
פסוק עג 26
פרק ח 27
פסוק ב 27
פסוק ד 27
פסוק ה 27
פסוק ו 27
פסוק ח 27
פסוק ט 28
פסוק יא 28
פסוק יב 28
פסוק יד 28
פסוק טו 29
פסוק יז 29
פרק ט 29
פסוק א 29

פסוק ב 29
פסוק ה 29
פסוק ו 30
פסוק ז 30
פסוק ח 31
פסוק ט 31
פסוק י 31
פסוק יא 31
פסוק יב 31
פסוק יג 32
פסוק יד 32
פסוק טו 32
פסוק טז 32
פסוק יח 32
פסוק כב 32
פסוק כד 33
פסוק כה 33
פסוק כו 33
פסוק כז 33
פסוק כט 33
פסוק ל 34
פסוק לא 34
פסוק לב 34
פסוק לג 34
פסוק לד 34
פסוק לו 34
פרק י 35
פסוק א 35
פסוק ב 35
פסוק כט 35
פסוק לא 35
פסוק לב 36
פסוק לג 36
פסוק לד 36
פסוק לה 36
פסוק לו 36
פסוק לז 36
פסוק לח 36
פסוק לט 36
פרק יא 37
פסוק א 37
פסוק ב 37
פסוק ג 37
פסוק ד 37
פסוק ה 38
פסוק ו 38
פסוק ז 38
פסוק ט 38
פסוק י 38
פסוק יא 39
פסוק יב 39
פסוק טו 39
פסוק יז 39
פסוק יט 40
פסוק כב 40
פסוק כג 40
פסוק כד 40
פסוק כה 41
פסוק לו 41
פרק יב 41
פסוק א 41
פסוק ח 41
פסוק י 41
פסוק יב 42

פסוק כב 42
פסוק כג 43
פסוק כד 43
פסוק כו 43
פסוק כז 43
פסוק לא 43
פסוק לח 44
פסוק מ 45
פסוק מג 45
פסוק מד 45
פסוק מו 45
פסוק מז 45
פרק יג 46
פסוק א 46
פסוק ב 46
פסוק ג 46
פסוק ד 46
פסוק ו 46
פסוק ח 46
פסוק ט 47
פסוק י 47
פסוק יא 47
פסוק יג 47
פסוק יד 47
פסוק טו 47
פסוק טז 47
פסוק יז 48
פסוק יט 48
פסוק כ 48
פסוק כב 48
פסוק כג 48
פסוק כד 48
פסוק כה 48
פסוק כו 48
פסוק כח 48
פסוק ל 49
פסוק לא 49

פרק א

פסוק א

שנת עשרים, לארתחששתא, שבו דבר בספר עזרא, ומזה מבואר שספר זה נמשך על ספר עזרא, הקודם, וכמ"ש חז"ל בסנהדרין [דף צ"ג] מכדי כל מילי דעזרא נחמיה אמרינהו, וכן בחשבון כ"ד ספרים נחשבו שני אלה הספרים לספר אחד, שאל"כ הי"ל לבאר שנת של ארתחששתא:

פסוק ב

השאלות:

(ב) מ"ש הפליטה אשר נשארו שם משמע שלא שאל על אותם ששבו מן השבי בימי כורש?:

ואשאלם, **א**] **על היהודים**, **ב**] **על ירושלים**, והשיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון כמו שפרש"י, אך ממה שדייק **הפליטה אשר נשארו**, נראה שהיהודים ששבו ברשות כורש, ואח"כ ברשות ארתחששתא היה להם פחה מיוחד, [עזרא ה' י"ד], רק היהודים שהיו שם מקודם שהיו תחת פקודת פחוות עבר הנהר [כמו שנראה לקמן ג' ז'] עליהם שאל, והם היו ברעה ובחרפה, שהפחות היו נוגשים אותם, ועז"א אשר נשארו, אבל היהודים אשר באו לשם מן השבי היה להם הפחה שלהם למגן ומחסה:

פסוק ה

האל הגדול, וכן פתח דניאל [שם ט' ד'] את תפלתו, עמש"ש:

פסוק ו

קשבת, תואר ע"מ עוררי [ראב"ע ורד"ק], ועיניך פתוחות שתשגיח תיכף למלאת הבקשה בהשגחתך, וכן דניאל [שם י"ח], **היום יומם ולילה**, התפלה שאני מתפלל היום אני מתפלל יומם ולילה בתמידות, כמ"ש ואתאבלה ימים ואהי צם ומתפלל, ואני ר"ל ומתודה על אשר **אני ובית אבי חטאנו**:

פסוק ז

השאלות:

(ז) במ"ש חבול חבלנו נלחצו המפרשים?:

חבול חבלנו לך, הוא מענין משכון, וחבל הוא שם ולא מקור, [כמ"ש המפר'], מצייר שישראל התחייבו לשמור תורת ה', ובעת שאין משלמים חוב זה יקח ה' כל מחמדיהם [שהוא המקדש וארץ הקדושה] למשכון בעד עונותיהם עד ישלמו את חובתם, ויחזיר

להם את המקדש [וכמ"ש למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידך, וכן אמרו חז"ל למה נקרא שמו משכן שנתמשכן בעונותיהם של ישראל], ור"ל אנחנו נתנו לך משכנות, **ולא שמרנו את המצות** ולא שלמנו החוב, (ובא הציור שהם נתנו את המשכון, וע"ז בא בקישור הלמ"ד כי הם הסבו זאת בעונותיהם):

פסוק ח

זכר, אמנם הלא צוית את משה לאמר אתם תמעלו (ל' מעילה נופל על המועל ומכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד או במועל בהקדש), ר"ל שתמעלו במצותיו שהתחייבתם בשמירתם, **ואני אפיץ אתכם בעמים** ואקח את ארצכם במשכון, **ושבתם**, אבל אם תשובו ותשלמו את החוב אחזור לכם המשכון בחזרה, **והביאותים אל המקום**, (ותפס הלשון אשר צוית את משה כי התשובה היא מ"ע):

פסוק י

והם עבדיך, והגם שחזרו לא"י ברשות מלכי פרס, הלא ממצרים הוצאת אותם בכח גדול ובאותות ובמופתים וראוי שגם עתה כימי צאתנו מארץ מצרים תראנו נפלאות:

פסוק יא

הנה ה', ולא תאמר שאז היו ראויים מצד הצדיקים שהיו בדור ההוא, הנה גם עתה תהי אזנך קשבת אל תפלת עבדך ואל תפלת עבדיך, שגם הם **חפצים ליראה את שמך**, וראוי שתעשה בזכות תפלתם ומעשיהם. **והצליחה** ובזכותם תצליחני שימלא המלך שאלתי, **ואני** לפי שאמר לפני האיש הזה סתם, באר **שהייתי משקה למלך** ועליו בקשתי שאמצא רחמים בעיניו:

פרק ב

פסוק א

השאלות:

(א) מלת יין לפניו חסר הפעל?, מ"ש ולא הייתי רע לפניו, אין לו ביאור הלא היו פניו רעים?:

ויהי, **יין לפניו**, מ"ש ואני הייתי משקה למלך נמשך לשתים, (**ואני הייתי משקה**) **יין לפניו**, (ובשני ר"ל **משקה** בפעל). **ולא הייתי**, ר"ל כי המלך היה מקפיד שמשרתיו לא יתראו לפניו ברוע פנים, שאז נחשדו בעיניו כי לבם רע, ונחמיה ידע טבע המלך ולשמור שבבואו לפני המלך יעמוד בפנים שוחקות, ועז"א שבאמת **לא היית רע לפניו**:

פסוק ב

ויאמר, ובכ"ז הרגיש המלך שפניו רעים וקצף ע"ז, והיה זה אם שנכרו על פניו אותות העינוי והצום של הימים האלה, או שהיה בהשגחה שעי"כ ישאלנו המלך וימצא פ"פ לדבר עמו, ונחמיה נתירא מחמת מלך מלאכי מות, כי ידע שזה נחשב אצל המלך לאשמה:

פסוק ג

ואומר, ולכן לא הכחיש לאמר שאין פניו רעים, רק אמר שהסבה הוא מה **שהעיר בית קברות אבותי חרבה**, כי מקום קברות האבות היה יקר וקדוש בעיני הפרסיים:

פסוק ד

השאלות:

(ד) מ"ש ואתפלל, איך התפלל בעמדו לפני המלך, ולמה לא כתב נוסח התפלה?:

על מה, ר"ל איזה דבר תבקש אם לבנות הקברות או את העיר כולה. אם שאצוה לבנות או שאתה תהיה הבונה **ואתפללה**, ר"ל בתשובה שהשיב אל המלך היה בלבו הדבור אל ה' בדרך תפלה, שמ"ש אם על המלך טוב היה בלבו אל המלך העליון, שהתפלל שייטב הדבר בעיניו ופועל ידיו ירצה, רק באמירה אמר זאת אל המלך:

פסוק ה

אם, ר"ל אם הדבר בעצמו טוב לפניו לבנות את העיר החרבה, **ואם ייטב עבדך**, להיות השליח לזה, ועז"א **אם ייטב עבדך אשר תשלחני**, **ואם על המלך טוב ואבננה**:

פסוק ו

השאלות:

(ו) הי"ל ואתנה לו זמן וישלחני?:

ויאמר, שיעורו שהמלך והשגל היושבת אצלו שניהם אמרו לו, כמו ויאמר אבימלך ופיכול שר צבאו, ולדעת חז"ל שמלך זה היה דריוש בן אסתר, י"ל שהשגל הזאת היתה אסתר אמו שהיא מהרה בשאלה זאת (שבזה כבר הסכים אל הדבר), באהבתה את עמה ומולדתה. **עד מתי**, ר"ל מתי תלך ומתי תשוב, וייטב אבל עוד טרם התישב נחמיה לקבוע הזמן **הוטב הדבר לפני המלך וישלחני**, ר"ל שנתן לי רשות ללכת. ואח"כ **ואתנה לו זמן** שהיא תשובה על שאלת המלך על זמן מהלכו ושובו:

פסוק ז

השאלות:

(ז) מהו אשר יעבירוני?, ומי יעביר אותו עד בואו אל הפחות?:

אגרות יתנו לי סופרי המלך בשם המלך, **אשר יעבירוני** בחיל ופרשים לשמירה כי עד עבר הנהר נתן לו המלך שרי חיל (פסוק ט'):

פסוק ח

שומר הפרדס, והוא היה ממונה על יערות הלבנון שהיו למלך. **לקרות** (מקור מהכבד) לעשות תקרות לשערי הבירה הם שערי הר הבית, שלא היה בנוי עדיין רק הבית לבדו, **ולבית אשר אבוא אליו**, כי המלך היה בונה בית בכל מדינה שישב בו הפחה והבית היה של המלך, לכן לא אמר לביתי:

פסוק ט

וישלח, הוא טעם מי העבירו עד הפחות, שעד עתה היו לו שרי חיל ששלח עמו המלך, שמן שאלתו שיתנו לו אגרות אל הפחות שיעברוהו משם והלאה מובן ששאל שעד שם ישמרוהו חיל המלך:

פסוק יב

השאלות:

(יב - יח) מדוע לא הגיד לאדם מה שרוצה לעשות?: ומדוע שבר בחומה בלילה?, ומדוע יצא משער הגיא ושב לשם?, ומדוע לא אמר לסגנים לאן הלך?, שכל אלה הדברים הם חדות סתומות, והלא אמר להם תיכף אח"ז מה שיעשה כמ"ש בפי"ח?:

ואקום לילה, שעדין לא רצה לגלות שרוצה לבנות החומה בל יעמדו האויבים תיכף להסטין כאשר השתדלו נגד זה אח"כ, לכן הלך בלילה ורק עם אנשים מעטים והם הלכו רגלי בל יהיה רעש בלכתם:

פסוק יג

ואצאה בשער הגיא, שם היה בית נחמיה, וזה מבואר היטב ממ"ש (לקמן י"ב) שהשתי תודות הלכה אחת לימין לשער האשפות (שם פסוק ל"א), והשנית לשמאל למגדל התנורים (שם פסוק ל"ח) מבואר ששתיהן יצאו משער הגיא שהוא בין מגדל התנורים לשער האשפות (לקמן ג' י"א י"ד) ויצאו משם מפני ששם היה בית הפחה, ושער הגיא היה במערב ויצא מביתו לצד דרום ועבר מקום ששמו עין התנים אל שער האשפות שהוא אלף אמה (ג' י"ג), **ואהי שבר**, נראה שרצה לנסות אם החומה הישינה שנשארה חזקה שלא יצטרכו לסותרה רק למלאות מקומות המפורצים, וכמ"ש (ד' א') כי החלו הפרוצים להסתם, שמשמע שבמקום שלא היה פרוץ עזבו החומה הישינה, ולזה נסה אם יוכל לשבר מקום העומד בידו או אם הוא חזק, ונוסחת הראב"ע היא בשי"ן שמאלית ופי' מענין סברה שעיין בחומה, וזה יעלה היטב לפי דברי:

פסוק יד
ואעבור בשער העין ברכת המלך. הוא במהלך לצד דרום (לקמן ג' ט"ו), **ואין מקום**, שלא יכול לרכוב שם מפני שהיו הפרצות קטנות וירד מן הבהמה והלך רגלי:

פסוק טו
ואהי עולה בנחל, הכל לצד דרום, ואמר ואהי עולה כמש"ש ועד המעלות היורדות מעיר דוד, **ואשוב** משם התחיל לשוב בדרך אשר הלך מדרום לצפון עד שבא לשער הגיא שמשם התחיל ללכת, ואשוב ומשם שב אל ביתו:

פסוק טז
והסגנים, שהרגישו שאינו בביתו ולא ידעו אנה הלך ולא ידעו מה אני עושה מפני שלא הגיד להם כלל לאיזה ענין בא לירושלים, ועז"א **ליהודים** וכו' **עד כן**, ר"ל עד היום לא הגדתי לשום אדם מענין בנין ירושלים, רק עתה התחיל לאמר אליהם:

פסוק יז
ואומר אליהם אתם רואים הרעה, ר"ל מה שאנחנו ברעה מפני צרי יהודה הוא מפני **שירושלים חרבה** ואין בית מצודות להשגב שם נגד הצר, **לכן לכו ונבנה ולא נהיה עוד חרפה**, כי יהיה לנו בית מצודות:

פסוק יט
העל המלך, כי על הבנין הזה היה כבר פקודה מאת כורש להשבית, [עזרא ד' כ"א] וכתב אשר נכתב בשם המלך אין להשיב, רק ששם נכתב שלא תתבנא עד מני טעמא יתשם, ואם כן היה המלך יכול להשיב ליתן רשיון והם היו להם עתה רשיון וז"ש.

פסוק כ
ואשיב אותם דבר, שזה השיב להם שהוא ברשות המלך, **ואומר להם** ואח"כ א"ל, **אלהי השמים**, ר"ל לנו יש חלק בירושלים שהיא נחלת אבותינו, וזכרון, כי **אלהי השמים יצליח לנו**, וישאר מעשה ידינו לזכרון וצדקה, **כי אנחנו עבדיו** ובונים לשם ה', וא"כ **נקום ובנינו**, אבל אתם **אין לכם חלק** כי אתם נכרים, **ולא צדקה**, כי אינכם עובדים את ה', **ולא זכרון** ממעשיכם כי ה' לא יצליח לכם:

פרק ג

פסוק א
ויבנו את שער הצאן, הנה שער הצאן היה באמצע מזרח, ומשם בנו אל צד צפון, ומצפון למערב, וממערב חזרו למזרח בצד דרום, עד שבאו שנית לשער הצאן, ומגדל חננאל היה

בצפון לשער הצאן, ואחריו בצפון מגדל המאה, ואחריו היה שער הדגים. ומה שהתחיל בשער הצאן שהוא באמצע מזרח שהוא היה מגביל נגד בית אלהים כמבואר [לקמן י"ב] ששתי התודות שהלכו משער הגיא מאמצע מערב פגעו שם זה בזה והלכו משם אל בית אלהים, ועז"א **המה קדשוהו** כי היה נכח בית אלהים:

פסוק ב

ועל ידו בנו, הם בנו בין מגדל חננאל ובין שער הדגים:

פסוק ג

ואת שער הדגים, נראה שכ"מ שנאמר בנה כבר נפלה החומה והוצרכו לבנות הכל מחדש, וכ"מ שנאמר החזיק היה צריך רק לחזק החומה הישנה ולסתום הפרצות:

פסוק ה

ואדיריהם, יל"פ מפני שאמר בפסוק ז' שאנשי גבעון והמצפה היו תח"י פחת עבר הנהר מפני שהם ישבו ביהודה מקדם, כמש"ש, וא"כ גם התקועים שהם ג"כ לא עלו בימי כורש רק ישבו שם מקודם היו תח"י פחת הנזכר, רק שהם **לא הביאו צוארם בעבודת אדוניהם** מפני שהיו אדירים והיו חפשים לעצמם, וגם יל"פ שהתקועים היה להם איש שר עליהם והוא ואנשיו בנו במקום זה, אבל היו בהם כת אדירים שלא רצו לשמוע לפקודת השר אדוניהם והם התחלקו ובנו בפ"ע, כמ"ש בפסוק כ"ז אחריו החזיקו התקועים מדה שנית:

פסוק ו

ואת שער הישנה, הוא היה בצפונית מזרחי' ולדעתי שער זה נקרא גם כן שער הפינה שבו בנה עוזיה מגדלים [דה"ב כ"ו], וכמו שנבאר בפסוק ח':

פסוק ז

לכסא פחת עבר הנהר, והוא כמ"ש פסוק ה', שאלו שעלו עם זרובבל או עזרא, היה זרובבל ואח"כ נחמיה להם לפחה, אבל אלה שהיו ביהודה מכבר עמדו תחת הפחה הקודם של עבר הנהר שכבר היה לו ממשלה עליהם, ואנשי ירחו (ב) ובני הסנאה (ג) עלו בימי עזרא, אבל אנשי גבעון והמצפה לא נחשבו [עזרא ב'] בין העולים, וע"כ היו שייכים לכסא וממשלת של פחת עבר הנהר והלכו ברשותו וכן התקועים כמ"ש בפסוק ה':

פסוק ח

ויעזבו ירושלים עד החומה הרחבה לפי המבואר [לקמן י"ב ל"ח ל"ט] היה בין החומה הרחבה ובין שער הישנה עוד שער אפרים שלא נזכר כאן, והוא אשר פרץ יואש משער אפרים עד שער הפינה ארבע מאות אמה [דה"ב כ"ה], ושער הפינה הוא שער הישנה שעמד בפינת מזרחית צפונית, וצ"ל ששער אפרים לא נחרב כ"כ ולכן לא הזכיר בנינו

בפ"ע רק כללו בכלל החומה. ומ"ש **ויעזבו** שחזקו ובצרו, כי בצד צפון לא היו הרים סביב לירושלים רק מישור והוצרכו לחזק שם ביותר עד החומה הרחבה ששם היתה החומה למגן בפני אויב:

פסוק י
ונגד ביתו, וגם כל החומה שנגד ביתו חוץ מה שהחזיק אצל רפיה שהיה חוץ מביתו לצד מזרח:

פסוק יא
מדה שנית, מפני שבצד ההוא לא היו שם שערים ומגדלים חלקו אורך החומה לשתי מדות. והם החזיקו מדה השניה **עד מגדל התנורים** שהיה במקצוע המערב:

פסוק יב
ועל ידו, מכאן חושב צד המערב מצפון לדרום. שלום החזיק משער התנורים עד שער הגיא. **הלוחש** הה"א מעיקר השם כמ"ש כ"פ:

פסוק יג
שער הגיא וכו' **המה בנוהו**, כי לא היה די בחיזוק לבד כנ"ל, ומשם החזיקו **אלף אמה עד שער האשפות**:

פסוק יד
ואת שער האשפות ואת שער העין, החומה של שער הגיא הלכה עד שער האשפות, ומשם אל שער העין, וקרוב לו למזרחו בתוך החומה היו מי השלוח שנקרא ג"כ בריכת המלך [למעלה ב' י"ד], שנמצאו שם גנות המלך, ונודע כי מצודת ציון עיר דוד ובית שלמה מלוא ובית מלוא, היה במורד הר ציון במזרחו, ומשם הלכו במעלות דרך גיא בן הנום וחומת העיר אל גנות המלך והברכה. כי עיר דוד היתה במערב גיא בן הנום תוך חומת הר ציון, והגן והברכה היו תוך חומת העיר, והיה גשר בנוי על שתי החומות לבא מאחד לחבירו, וז"ש **ואת חומת ברכת השלח לגן המלך ועד המעלות היורדות** מעיר דוד:

פסוק טז
אחריו, החומה הזו שהיתה כפולה [ונקראת חומותים] הלכה עוד לדרום נגד קברי בית דוד שהיו במרום הר ציון, ושם בגיא בן הנום היה גם כן מקוה המים שנעשה אח"כ שיקוו שם המים כמ"ש ומקוה עשיתם בין החומותים למי הברכה הישנה ועז"א **עד נגד קברי דויד ועד הברכה העשויה**, ר"ל שנעשית אח"כ **ועד בית הגבורים**, ששם היו מתקבצים גבורי מלחמה, ולדרומו היה מקום הנשק במקצוע מערבית דרומית, וז"ש [פ' י"ט] **מנגד**

עלות הנשק המקצוע, ר"ל ששם העלו כלי הנשק. ומ"ש מדה שנית כבר כתבתי למעלה. וי"ל עוד שכ"מ שאומר מדה שנית קבל ע"ע שתי מדות שמדדו ושערו כמה יקבלו ע"ע כ"א במדה והוא קבל שתי מדות, וכן תפרש את כולם:

פסוק כ

החרה, שם איש, ומלת ויחזק שבפסוק הקודם ומלת אחריו נמשך לשתים, אחריו [החזיק] החרה, [אחריו] החזיק ברוך, **מן המקצוע** עתה מתחיל צד הדרום ממערב למזרח:

פסוק כא

מרמות כבר נזכר פסוק ד', ועז"א מדה שנית כי בנה שתי מדות:

פסוק כד

בנוי בן חנדד מדה שנית, שהיה לו מדה הראשונה עם אחיו כמ"ש [י"ז י"ח] רחום בן בני, חשביה אחיהם בני בן חנדד. **עד המקצוע ועד הפנה** הוא מקצוע דרומית מזרחית, ושם היה גם פנה שהוא מין מגדל כמ"ש על הערים הבצורות ועל הפנות הגבוהות [צפניה א'], להיות על המגדלים ועל הפנות [דה"ב כ"ו ט"ז]:

פסוק כה

מנגד המקצוע, שנגד לו היה בית המלך במזרח ונמשך שם **מגדל מבית המלך** שהיה שייך לחצר המטרה שהיה ג"כ אצל בית המלך, [ואינו שער המטרה המוזכר לקמן י"ב ל"ט שהיה אצל בית ה'] ומלת החזיק שבפסוק הקודם נמשך לארבעה פלל בן אוזי [החזיק] אחריו [החזיק] פדיה בן פרעוש. **והנתינים** (אשר **היו יושבים בעופל**) **החזיקו עד נגד שער המים**, שהנתינים החזיקו את המגדל היוצא מבית המלך ומשם עד שער המים שעמד בצד המזרח, כי עתה חושב צד המזרחי מדרום לצפון. וביומא דף ס"ט מבואר ששער המים היה נגד המקדש:

פסוק כז

התקועים מדה שנית, כנ"ל ה', **עד חומת העופל** שהעופל היה מבצר מיוחד ועומד משוך מהמגדל הגדול היוצא מבית המלך, ולפי הנראה בנו שם בין החומה בין המגדל והעופל המחובר לו כנגדו, והנתינים בנו חומת העיר עד שער המים ואת המגדל היוצא בעצמו, והתקועים בנו החומה מנגד המגדל עד חומת העופל ושם היה שער הסוסים שהיה ג"כ נגד בית המלך כמו שנזכר (מ"ב י"א ט"ז), שהיה דרך משער הסוסים לבית המלך:

פסוק כט

שומר שער המזרח של העזרה והוא שער המפקד (שבפסוק ל"א):

פסוק ל
הששי בן ששי לצלף, **שני** כמו שנית, **נשכתו**, לשכתו, כי שם היה נגד העזרה, וכן מ"ש נגד שער המפקד הוא שער המזרחי של המקדש, כמ"ש במדות:

פסוק לא
ועד עלית הפנה, שם היה מקום מבצר שעלו עליו כי עמד בגובה, ואחריו היה שער הצאן שמשם התחילו לבנות:

פסוק לג
ויחר לו, (חרה לו הוא דבר שהורע בעיניו כמו ויחר לקין, ואמרו חז"ל ויחר לדוד שנשתנו פניו כחררה), והכעס הוא אם יתגלה לחוץ, ואחריו הלעג:

פסוק לד
היעזבו להם, מענין חיזוק. כמו ויעזבו את ירושלים (למעלה ח') וכי יחזקו החומה, **היזבחו היכלו ביום**, וכי יזבחו זבחים שבזכות הזבחים יעשה להם נס לכלות המלאכה ביום אחד, או שיעשה להם נס **להחיות האבנים** שכבר מתו והיו קבורים בערמת העפר **והם שרופות**? תפסו על צד המליצה על האבנים שם מיתה וחיות:

פסוק לה
וטוביה, הוסיף שגם אם יעלה בידם לגמור הבנין לא יהיה בנין מבצר, כי **גם שועל יפרצנו**, שדרך השועלים לעשות פרצות בחרבות, כמ"ש כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (יחזקאל י"ג:ד'):

פסוק לו
שמע, א) תשלם להם על הבוז שבזו אותנו, ב) אל תכס על עונם מה שהכעיסו לנגד הבונים כדי להפריע אותם ממלאכתם בפועל, ומ"ש וחטאתם אל תמחה עי' ירמיה (י"ח כ"ג):

פסוק לח
ונבנה, ובכ"ז לא לבד שלא נתבטלה המלאכה על ידם כי גם שהיה **לב העם לעשות**, ולא נפל עי"כ איזה עצלות ומורך בלבבם:

פרק ד

פסוק א
כי עלתה ארוכה, שם ארוכה הונח על חיבור העצם הנשבר לשנים (ירמיה ל' י"ז) הושאל על שבירת החומה. **הפרוצים**, מקומות הפרוצים בחומה **החלו להסתם**:

פסוק ב
ולעשות לו תועה, מבואר שהתיראו ללחום בדרך מלחמה, רק רצו להתעות את בני ירושלים ליפול עליהם פתאום והם לא ישמרו מפניהם כמ"ש בפסוק (ה'):

פסוק ג
עליהם, להשגיח עליהם להודיע בעת יפלו על העיר:

פסוק ד
השאלות:

(ד - ו) הפסוקים האלה מוקשים מאד?:

ויאמר יהודה, אנשי יהודה אמרו שצריכים להשבית כעת בנין החומה מפני שני דברים א] שכשל **כח הסבל**, [ר"ל איש סבל כמו שבעים אלף איש סבל דה"ב ב'], **והעפר הרבה**, וכ"ז שהסבלים לא פנו את העפר **לא נוכל לבנות בחומה**:

פסוק ה
ב] **ויאמרו**, הלא צרינו אורבים ליפול עלינו פתאום, ודברו זה לזה שנבוא פתאום עד **שלא ידעו** תחלה מזה כי נשמור עצתנו בסוד, וגם **לא יראו** בעת בואנו **עד אשר נבוא אל תוכם**, כי נפול עליהם ממקום סתר:

פסוק ו
ויהי, גם זאת ספור אנשי יהודה שספרו מאין נודע להם זאת, כי **כאשר בא** לירושלים, **היהודים היושבים אצלם** הגרים בערי צרי יהודה, **ויאמרו לנו עשר פעמים**, אמרו לנו דבר זה לא פעם אחד (שנאמר שהוא דבר בדוי) כי אמרו זה פעמים הרבה, ולא ממקום אחד (שנאמר שרק מקצת מהצרים חושבים עלינו רעה), רק **מכל המקומות**, בענין שזה מוסכם מכל שכני יהודה הרעים בכלל, **אשר תשובו עלינו** זה דבור יהודה איש לאחיו, ור"ל א"א שתפוצו איש מעל אחיו לבנות בחומה רק צריכים אתם כולכם לשוב ולנוח מבנין החומה ולהתחבר אלינו, שנעמוד במקום אחד ערוכים למלחמה נגד הצר אחר שידענו בודאי שיפול עלינו, וגם שהיהודים שבאו לשם גלו להם המקום המיוחד שמשם יפול האויב עליהם, וע"כ צריכים הם לעמוד במקום הזה מוכן למלחמה:

פסוק ז
השאלות:

(ז - ח) למה אמר ב' פעמים ואעמיד?, מהו וארא מה ראה?:

ואעמיד, וכאשר ידע נחמיה על נכון ע"פ היהודים המרגלים המקום ששם יפלו האויבים עליהם, לכן העמיד מתחתיות המקום ההוא המיועד לביאת האויבים שמה, **מאחרי**

לחומה העמיד שם אנשי מלחמה שישבו במארב בסתר אחרי החומה נסתרים בצחיחים [כמו צחיח סלע] תחת הסלעים, שבבוא האויבים יורו עליהם מן המארב, וגם **ואעמיד את העם למשפחות**, וגם העמיד באותו מקום את העם שיעמדו בגלוי נגד האויב מחולקים למשפחות מחנות מחנות, וכולם בין האורב מאחרי החומה בין עם המלחמה עמדו עם חרבותיהם ורומחיהם מוכנים למלחמה:

פסוק ח

וארא, ונחמיה שעמד כצופה ראה שהאויב בא ומתקרב אל אותו המקום, **ואקום ואמר**, אז הזהיר את העם כי החרב באה, וא"ל שבל ייראו רק יזכרו את ה' וילחמו:

פסוק ט

ויהי, ועי"כ **שמעו אויבינו שנודע לנו**, כי מצאו אותנו כולנו ערוכים למלחמה, ובזה הפר האלהים את עצתם וחזרו אחור ולא התחילו ללחום כלל, ואז כשראינו שעברה הסכנה **ונשב כולנו אל החומה**:

פסוק י

השאלות:

(י - טו) בפסוק י"א אמר שגם העושים במלאכה החזיקו בכלי זין, ובפסוק ט"ו אמר שחצים עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים?, בפסוק י"א אמר שהבונים מחזיקים השלח ביד אחת, ובפסוק י"ב אמר שחרב הבונים אסור על מתניהם?:

ויהי מן היום ההוא, נראה שתחלה התיראו עדיין פן ישוב האויב עליהם, וע"כ לא נפוצו עדיין איש איש אל מקומו [שכל משפחה היו בונים מקום אחר סביב], רק נשארו כולם במקום הזה ששם הסכנה יותר, אחר שהאויב ראה שהמקום זה נוח ליפול עליהם, וכולם בנו במקום אחד, ואז לא נתחלקו שחצי העם יעשו במלאכה וחצים יחזיקו בכלי זיין, רק כולם החזיקו כלי זיין ביד אחת ועושים מלאכה ביד אחרת [כמ"ש בפסוק י"א י"ב], רק נערי נחמיה ומשרתיו שהיו גבורי חיל הם התחלקו, **שחצי נערי עשים במלאכה וחצים מחזיקים**, ר"ל מחזיקים בשלח, ומפרש למה התיחדו לזה נערי נחמיה לבד שהחצי לא עשו מלאכה, מפני שהיה להם **הרמחים המגנים והקשתות והשריונים**, שאלה שעשו מלחמה ברמחים היו להם מגנים, ואלה שלחמו בקשתות היה להם שריונים, ולא היה אפשר לעשות מלאכה, כי החזיקו הרומח ביד אחד והמגן ביד האחרת, וכן בעלי חצים לבשו שריונות וא"א לעשות מלאכה כשהוא לבוש שריון קשקשים, כי הם היו גבורי חיל ומלומדי קרב במגן ושריון כדרך אנשי מלחמה. **והשרים אחרי כל בית יהודה**, שגם השרים וכל בית יהודה היו שם כולם אחרי, ר"ל כולם מקובצים אצל נחמיה ולא התפזרו

לעבודתם, והם שלא היו מלומדי קרב ולא היה להם מגן ושריון, ולא קשתות כי לא היו רובי קשת שזה צריך לימוד, לכן הם נהגו באופן אחר שכולם עשו מלאכה ביד אחת והחזיקו השלח ביד האחרת לדקור את האויב אם יקרב אליו, וז"ש.

פסוק יא

הבונים, ר"ל בין **הבונים בחומה**, ובין **הנשאים בסבל**, היו שוים בזה, ומפרש **הנשאים בסבל עמשים**, שיש הבדל בין משא ובין מעמס, שהמעמס הוא משא שאחר מניח עליו, והנושא הוא גם כשישא המשא בעצמו [כמ"ש ישעיה ס' מ"ו], ר"ל שלא שמו בעצמם המשא על הכתף רק הניחו המשא אחד על כתף חברו שזה נקרא עומס, ומפרש הטעם מפני **כי באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח**, וא"א לישא המשא על כתפו ביד אחת, והוצרך כ"א לעמוס על כתף חברו:

פסוק יב

והבונים, שא"א לבנות ביד אחת בעת שאוחז שלח ביד האחרת, היה כל **איש חרבו אסורים על מתניו ובונים**, שהבונה יוכל לשלוף חרבו בקל בעת ביאת האויב מן הנושא סבל, שהמשא תעכבהו מזה, ולכן אחזו השלח בידם, ויש הבדל בין שלח ובין חרב, שהשלח הוא החרב החד משני צדדיו שדוקרים בה, ואין מניחים אותה בתער רק יאחזה בידו כרומח. **והתוקע בשופר אצלי**, להיות נכון ליתן אותות מלחמה בעת הצורך:

פסוק יג

ואמר, זה היה בתחלה, אבל אח"כ כשראו שהאויב שב למקומו ואינו חוזר עליהם סר הפחד הגדול, ואז התחילו ללכת איש אל מקומו שהוא בונה שם בחלקו שקבל על עצמו לבנות בחומה, אז אמר אליהם אחר **שהמלאכה הרבה ורחבה**, ועי"כ צריך שכ"א יעשה במקום אחר שאם יהיו כולם במקום אחד לא תגמר המלאכה, ועי"כ **אנחנו נפרדים על החומה**, איש איש למקום עבודתו, ונהיה מעתה **רחוקים איש מאחיו**, וע"כ אני מצוכם, א] **שבמקום שתשמעו את קול השופר שמה תקבצו אלינו**, וזאת שנית, שמעתה.

פסוק טו

ואנחנו, לא יעשו כולם במלאכה, רק חצים. **וחצים יהיו מחזיקים ברמחים**, לסבב בכל העיר לשמירה, אחר שהעם מפוזר ומפורד לא לתועלת יהיה מה שהעושים במלאכה יחזיקו כלי זיינם, שבל"ז לא יוכלו מעט אנשים במקום אחד להלחם, רק יעשו מלאכה כדרכם, והחצי השנית יעמדו צפופים על המשמר ברמחים. לעמוד נגד האויב:

פסוק טז

והיו לנו, **בלילה** [היה לנו] **משמר**, **וביום** [היה לנו] **מלאכה**:

פסוק יז
אין אנחנו, הוכפל מלת אין להמשיך למטה אין אנחנו פושטים [בלילה], [**אין**] **איש שלחו המימה**, לא שלח איש [את בגדו אל] המים שלא שלחו ביד כובס לכבסו במים:

פרק ה

פסוק א
ותהי, זעקת דלת העם היתה רבה על העשירים ומפרש שבין הזועקים היו שתי כתות, הכת האחת שצעקה על העתיד שאין להם במה להחיות את נפשם, ונפרדו לשני מיני צעקות:

פסוק ב
יש אשר אומרים בנינו ובנותינו אנחנו רבים, היינו שנהיה מוכרחים למשכן בנינו ובנותינו ולהלוות עליהם ברבית כדי **שנקח דגן ונחיה**, והם אלה שלא היו להם שדות ולא היה להם במה להחיות את נפשם. [**רבים** פעל משם נשך ותרבית וכן הוי המרבה לא לו [חבקוק ב'] ולא רבית במחיריהם [תהלות מ"ד] לפי פירושי]:

פסוק ג
ויש, שהיו להם שדות וכרמים, והם אמרו **שדותינו אנחנו עורבים**, ר"ל הלא היה מוכרח לתת שדותינו בערובה, דהיינו במשכון, **ונקחה דגן ברעב**, שהגם שזרע השדה יתן לחם לזורע אבל עתה שהיא עת רעב והאדמה לא נתנה יבולה נהיה מוכרחים לערוב השדה שיהיה לנו לחם, [ובזה לא אמר אנחנו רבים, שבזה לא יצטרכו לתת רבית כי המלוה יאכל תבואת השדה ויהיה לו שכר דירה בעד המתנת המעות]:

פסוק ד
ויש, כת שניה היו צועקים על העבר, והיו אומרים אנחנו **לוינו כסף** עוד בשנה העברה הגם שלא היה שנת רעב, מפני שהוצרכנו **למדת המלך**, לתת מס המלך [מלשון מנדה בלו והלך], [**וערבנו**] **שדותינו וכרמינו** בשנה שעברה, [פעל עורבים שבפסוק הקודם נמשך גם לכאן]:

פסוק ה
ועתה, שצריך כסף לקנות לחם מפני שהוא שנת הרעב, הלא **כבשר אחינו בשרנו**, וראוי שנאכל ג"כ לחם, **כבניהם בנינו** וראו שגם הם לא יהיו עבדים, **והנה אנחנו כובשים את בנינו**, ר"ל הלא נהיה מוכרח למכרם לעבדים בעבור הלחם, וגם **יש מבנתינו** שהם **נכבשות** כבר **לשפחות** [וגם כולל במלת נכבשות שנוהגים עמהם מנהג הפקר כמו הגם

לכבוש את המלכה]. **ואין לאל ידינו** לפדותם, מפני **ששדתינו וכרמינו** הם **לאחרים** משנה העברה:

פסוק ו

ויחר, א] חרה לו על צעקת עניים מהכת הראשונה שצעקו על מניעת הצדקה, ב] **ואת הדברים האלה** שהיא צעקת כת השניה שהיא צעקת עשק ואון:

פסוק ז

וימלך לבי עלי, לבי לבש רוח מלכות וממשלה בל אשא פני החורים והסגנים, [גם יל"פ שלא רב מתוך כעסו כי לבו שהוא כח הממשלה אשר בנפש [כמ"ש בפי' משלי], מלך עלי ועצרתי כעסי, ובכ"ז רבתי עמהם שלא ע"י התפעליות הכעס רק על ידי התעוררות הצדק והיושר], **משא איש באחיו אתם נושים**, איך תהיה איש לאחיו לנושה והכתיב אם כסף תלוה את עמי לא תהיה לו כנושה לא תשימון עליו נשך, והזכיר להם בזה את דברי התורה שצותה שם על הנגישה, ועל הרבית ועל השבת המשכון, **ואתן עליהם** שעל ידי ריבי עמהם נקהלו אנשים רבים:

פסוק ח

אנחנו קנינו, הלא אנחנו פדינו בפדיון שבוים לקנות מידם **את אחינו הנמכרים לגוים**, **כדי בנו**. הלא יש די בינינו אנשים שפדינו אותם מיד עבדות וא"כ איך גם אתם תמכרו אחיכם לגוים ונצטרך גם כן לפדותם ונמכרו לנו מן הגוים, הלא זאת יהיה פרי מעשיכם?.

פסוק ט

ואמר לא טוב, חוץ ממה שאינו על פי התורה והיושר, הוא ג"כ **לא טוב** גם לפניכם, **הלא ביראת אלהינו תלכו מחרפת הגוים אויבינו** שגם אם אינכם יראי ה' ואינכם חרדים ממצות התורה, צריכים אתם בהכרח להתראות כאילו אתם הולכים ומתנהגים ביראת ה' כדי שלא תשאו חרפה מן הגוים, שיאמרו עליכם שאין לכם אמונה ודת, ושאתם מנאצי ה' שבזה יחרפו אתכם:

פסוק י

וגם, ולא תאמרו שאני מוכיח אתכם מפני שלא יהיה לי הפסד מזה שאין אני נושה בם, עז"א **שגם אני ואחי ונערי נושים בהם**, ובכ"ז **נעזבה נא את המשא הזה**, ואמחול להם החוב, וע"כ.

פסוק יא

השיבו נא להם גם אתם, **כהיום**, ר"ל באשר היום שנת רעב והם עוסקים בבנין החומה, וע"כ רשו ורעבו, ומאת הכסף, ר"ל ותמחלו גם את ההלואה אף שתעלה למאה כסף:

פסוק יב
ואקרא את הכהנים, שהשביע אותם על ידי הכהנים שהיא חמורה יותר, כמ"ש והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה:

פסוק יג
גם חצני נערתי, שנער כנף בגדו, הכיס של בגדו [שמ"ש והביאו בניך בחוצן, יל"פ בכיסו שעל צד המליצה יאמר שישאו אותם כנושא זהב וכסף בכיסו], **ככה ינער**, **וככה יהיה נעור**, ר"ל כמו שנערתי אני את חצני כן ינער אותו ה' מביתו, ר"ל שיחרב ביתו ויכלה כל יגיעו, וכמו שעתה נשאר הכיס נעור כן ישאר נעור שלא ישוב להצליח עוד לעולם אף על פי הטבע. **ויהללו ויעשו**, ר"ל שעשאוה בשמחה וכמקיים מצוה, שמברך תחלה ברכת המצות, ופה קיימו מצות צדקה והשבת העבוט [וכבר חקרו רבים וכן שלמים אם יש לברך כשמקיים מצות כאלה]:

פסוק יד
גם, ר"ל שלא לבד שהטיב לעניים לא הכביד גם על העשירים ולכן שמעו לקולו. **פחם**, המ"ם סימן הרבים פחה שלהם:

פסוק טו
והפחות הראשונים הכבידו על העם, בהוצאות [והפחות] אשר לפני הוסיפו עוד ויקחו מהם מס, ומפרש הפחות הראשוני' שלא לקחו מס הכבידו בלחם ויין. ואשר לפני לקחו מהם, מפרש, **אחר כסף**, ר"ל שפחה אחר, לקח כסף שקלים ארבעים למס, או פי' שאח"כ לקחו הפחות כסף:

פסוק טז
וגם שהחזקתי ועזרתי לבנות החומה ועי"כ **שדה לא קנינו כי כל נערי קבוצים שם על המלאכה** ולא היה מי שיעבוד עבודת השדה, וא"כ לא היה לי שום הכנסה:

פסוק יז
והיהודים, וההוצאה היתה מרובה ע"י אוכלי שולחני עד שהיה נעשה ליום שור אחד וכו' **ובין עשרת הימים** שנחמיה היה מעשר את ימיו, שכל יום עשירי היה מתענה ולא היה שותה יין, רק בין עשרת הימים שלא היה מתענה **להרבה בכל יין**, ר"ל כל מיני יינות וכולם בריבוי, ובכ"ז הגם שהיה לו הוצאה רבה בלא הכנסה **לא בקשתי לחם הפחה**:

פסוק יט
זכרה וכו' **על העם**, כמו אל העם, ויל"פ שר"ל ג"כ שה' יזכור לו זכות זה לא בעבורו רק כדי שזכות הזה יזכור ה' על העם הזה, שזכות הצדיקים מגין על העם:

פרק ו

פסוק א
עד העת ההיא, שלכן היה להם עוד תקוה לבטל המלאכה כי אח"כ נפלו בעיניהם כמ"ש בפסוק ט"ז:

פסוק ב
בכפירים, שם מקום, ומצאנו עיר ששמה כפירה בחלק בנימין (יהושע י"ח כ"ו):

פסוק ה
כדבר הזה, שגם ביד נערו שלח בע"פ שיתועדו בכפירים והיה בידו אגרת להודיע לו שהדבר נחוץ:

פסוק ו
השאלות:
(ו - ז) איך שלח אליו ליראו בדברי שקר שהוא הוה למלך ושהעמיד נביאים לקרא עליו שהוא מלך ביהודה, וכי ייראו נחמיה מעלילות שקרים?, ומלת כדברים האלה אין להם שחר?:
בגוים נשמע וגשמו אמר, ר"ל גשם הערבי הוא אומר, וכן נשמע בגוים, שמה שאתם בונים החומה הוא מפני שאתם חושבים למרוד, ומ"ש **ואתם הוה להם למלך**, היא דברי סנבלט, ר"ל הגם שהשמועה שנשמע בגוים אין בה ממש, שעל ידי שרואים בונים חומה דלתים ובריח הם אומרים כן בדרך אומדנא, בשגם שגשם הערבי שאומר זה כבר אמר כן בתחלה בעת שרצו לבנות, א"ל העל המלך אתם מורדים (למעלה ב' י"ט), ונחמיה לא חש לדבריו אז וכ"ש עתה אחר שעושה ברשות המלך, ע"ז הוסיף סנבלט **ואתה הוה להם למלך** [**אומר**] **כדברים האלה**, [מלת אמר שבראש הפסוק נמשך לשנים] שמה שאתה הוה למלך שזה אתה עושה שלא ברשות המלך, [שלא שם אותך רק לפחה לא שתקרא בשם מלך] זה אומר ומברר כדברים האלה שאתם רוצים למרוד במלך ושלתכלית זה בניתם את החומה, עתה פי' מ"ש ואתה הוה להם למלך, כי. **וגם נביאים העמדת** כי יתבאר (בפסוק י"ב) שטוביה וסנבלט שכרו את שמעיה שהיה נביא שקר שהוא ינבא שיהיה מלך בירושלים, ושנחמיה יהיה המלך, והוא נבא כן אל נחמיה שימלוך. [ובזה אין חשש מרידה כי יוכל להיות שתתקיים הנבואה ברשות מלך פרס שמנה אותו למלך כמו שהיו מלכים רבים תחת יד מלכי פרס] והם שכרו את הנביאים שבעת הצורך יאמרו שנחמיה שכרם לזה לנבא כן וזה מרידה, ועפ"ז ברר לנחמיה שרוצה למרוד, כי העמדה

ושכרת נביאים לקרוא עליך שתהיה מלך ביהודה, [וזה היה אמת שנביאי השקר נבאו כן והיו שכירים מצרי יהודה] **ועתה ישמע למלך**, ובזה תחשב כמורד גם על בנין החומה, **ועתה לכה ונועצה יחדו**, איך תנצל:

פסוק ח

השאלות:

(ח - ט) ולמה הוצרך לשלוח אליו לאמר שמלבו הוא בודאם, אחר שהוא שקר גלוי?, ומז"ש כי כולם מיראים אותנו, ומה משמיענו בזה?:

ואשלחה השיב לו שדבר הזה שאני העמדתי נביאים **לא נהיה כי מלבך אתם בודאם**, וכל מה שאתה מזמין אותי להתיעץ עמך כאילו אתם אוהביי ורוצים לחזק את ידי, זה שקר, **כי** הלא עד עתה **כולם**, ר"ל כל צרי יהודה ואתם מכללם, **מיראים אותנו לאמר ירפו ידיהם מן המלאכה**, ואיך עתה פתאום נהפכת מאויב לאוהב **לחזק את ידי**?:

פסוק י

השאלות:

(י - יג) אם שמעיה דבר זאת בשם ה' איך הכיר שלא ה' שלחו?, והלא לא נזכר כלל שדבר זאת בנבואה שאז הי"ל כה אמר ה' הסתר תוך ההיכל, ומהו הלשון כי הנבואה דבר הי"ל בנבואה דבר?, ומהו הלשון למען שכור הוא שאין לו מובן כלל?:

ואני באתי בית שמעיה, מאז שם על לבו לחקור על הנבואה שנבא שמעיה עליו שיהיה מלך ביהודה והלך לביתו [כי **היה עצור** וחולה ולא יכול לקרא אותו אליו] לחקור ולדרוש על הדבר, **ויאמר נועד אל בית האלהים**, זאת לא אמר לו בנבואה, רק שא"ל שנודע לו ע"פ מרגלים כי צרי יהודה באים להרגו, ושרוצים להרגו בלילה הזה, והוא מיעץ אותו שיבא אתו בתוך ההיכל להסגר שם כל הלילה, כי דלתות ההיכל סגורות משא"כ העיר דלתותיה פתוחות:

פסוק יא

ואומרה אליו, השיב לו שלא יעשה זאת משני טעמים, א] שבזה אתראה כירא ורך הלבב וזה לא יאות לאיש כמוני, וז"ש **האיש כמוני יברח**, ב] **ומי כמוני אשר יבא אל ההיכל וחי**, הלא איני כהן וזר לא יקרב אל הקדש:

פסוק יב

ואכירה, ומזה הכרתי **כי לא אלהים שלחו**, ר"ל שהוא נביא שקר, **כי הנבואה דבר עלי**, שהוא הוא אשר דבר עלי את הנבואה האמורה למעלה שאהיה מלך על ישראל, ואז הייתי מסתפק אולי היא נבואה אמתית, ועתה הכרתי כי לא אלהים שלחו רק **טוביה**

וסנבלט שכרו, שהם שכרו אותו בין על הנבואה שינבא שאהיה מלך על ישראל, בין על העצה שייעץ אותי ליכנס אל ההיכל, [וזה הכיר עתה מפני שהעצה שיעץ לו עתה סותרת אל הנבואה שנבא עליו קודם, שאם ה' דבר שיהיה מלך על ישראל איך יוכלו לו אויביו להרגו עד שיתחבא מפניהם אל ההיכל, בהפך הי"ל לו אל תירא כי דבר ה' לא ישוב ריקם ומלוך תמלוך, ומזה הכיר שלא ה' שלחו רק שטוביה וסנבלט כ"א שכר אותו לשני המעשים האלה]:

פסוק יג

למען, ומפרש למה שכרו אותו שינבא עליו שימלוך על ישראל, שזה **למען שכור הוא**, למען יעלילו בזה על נחמיה שיאמרו שהוא שכור מנחמיה לנבא עליו כן, כמ"ש סנבלט וגם נביאים העמדת לקרא עליך מלך, ולמה שכרו אותו על העצה הזאת שיברח אל היכל שזה **למען אירא ואעשה כן**, ובזה ירויחו שתים. א] **וחטאתי** ואענש בחטא זה, ב] **והיה להם לשם רע למען** יחרפוני שחללתי את מקדש ה':

פסוק יד

זכרה אלהי לטוביה כמעשיו אלה, מה ששכר עליו נביאי שקר, **וגם לנועדיה הנביאה**, ר"ל לשמעיה ולנועדיה ששניהם היו שכירים לנבאות עליו שימלוך, וליתר הנביאים שהם היו שכירים להפיל עליו מורה ופחד:

פסוק טו

בעשרים וחמשה, באותו שנה שעלה משושן, וגמר המלאכה בסוף נ"ב יום:

פסוק טז

ויפלו, על כי ידעו כי מאת אלהינו נעשתה, שראו שהוא בהשגחת ה', וע"כ נגמרה בימים מועטים ולא יכלו להשבית המלאכה:

פסוק יז

השאלות:

(יז) מ"ש גם בימים ההם אין לו קשר עם מ"ש שאויביהם נפלו בעיניהם?:

גם בימים ההם, היא הקדמה אל מה שיאמר בסי' הבא שמנה את אחיו על חומות ירושלים וצוה לשמור העיר גם אח"כ, הגם שהגוים מסביב נפל פחד ה' עליהם עדיין היה להם אבני נגף בני ישראל בעצמם **שהריצו אגרות עם טוביה**, כי היו בעלי בריתו משני טעמים, א] **שהתחתן עם שכניה ומשולם**, שהיו שרים גדולים ונכבדים, ב] **שהיו אומרים טובות עליו**, והחזיקו אותו לאיש טוב וישר, ועי"כ היו מוציאים ג"כ דברי נחמיה וסודותיו אל טוביה, והיה לו מרגלים בין בני ישראל, **וגם שלח אגרות ליראני**,

ולכן נשמר מפניו וצוה על שמירה יתירה גם אחר שנבנתה החומה ולא היה מתירא מן הגוים מסביב:

פרק ז

פסוק א

ויפקדו, כי עד עתה היו הלוים טרודים בבנין החומה ועתה נפקדו על משמרתם:

פסוק ב

וירא את האלהים יותר מרבים, וכמו שאמרו הלואי יהי מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, ורוב האנשים יראה את הרבים מעשות דבר נגד רצונם אף שהוא כדבר אלהים, ופה היה צריך פקיד שלא ייירא משום אדם, כי באשר היו שרים רבים עם טוביה כנ"ל, לכן בחר את חנני שלא ייירא מהם:

פסוק ג

לא יפתחו, בל יכנסו שם אויבים החושבים רעה, **ועד הם עומדים יגיפו הדלתות**, השערים היו כפולים, השער הגדול מבחוץ ומבפנים היה עוד שער שקבועים דלתות קטנים שיכנסו בו יחידים, וצוה שאף בעת יפתחו השערים יאחז השומר הדלתות בידו, ויהיו מוגפים לא פתוחים, בענין שיראה כל איש הנכנס ויוכל לעכב שלא יכנס שום אדם רק ברשות, **והעמיד**, גם צוה להעמיד המשמרות השומרים את העיר איש במשמרו שלא יחליפו איש ממשמר זה במשמר אחר שבזה לא תהיה השמירה כראוי, ומי שיש לו בית יעמוד לשמור נגד ביתו:

פסוק ד

השאלות:

(ד - ה) מה רצה במה שהזכיר פה שהעיר גדולה ואין בתים בנוים ושנתן אל לבו ליחס את העם, ובגוף ספר היחוס יש כמה סתירות בין המוזכר פה ובין המוזכר בס' עזרא, וכן בנדבת השרים והעם הדברים סותרים זה לזה?:

והעיר, הוא הקדמה למה שיבא, באשר ראה שהעם מעט רצה להושיב שם מבני ישראל כמו שעשה אח"כ (לקמן י"א א'), ובאשר אין בתים בנוים ראה שלא ירצו להתישב בעיר שאין בה דיורין, עד שיפילו גורלות כמו שהיה באמת, וע"כ הוצרך לדעת המשפחות שעלו לארץ ישראל, ולהרים תרומה מכל המשפחה לפי מספר הגברים, וע"כ קבצם להתיחש, ועז"א.

פסוק ה

ויתן אלהי אל לבי, שנתן עצה בלבו לקבצם להתיחש, ובדרשו ע"ז מצא ספר היחוש של העולים בראשונה וימצא כתוב, והוא הנאמר בעזרא (סי' ב'), רק שנמצא כמה חלופים בכאן מבעזרא, וכבר דברנו ע"ז שם, וגם בפי' הסימן זה תמצא שם את הכל ואין לכפול הדברים:

פסוק ע

ומקצת ראשי האבות, גם בנדב' זו יש סתירה בין המסופר פה ובין המסופר בעזרא, ששם היה הזהב שש רבאות ואלף דרכמונים והיה נדבת ראשי האבות, ובכאן לא התנדבו ראשי האבות רק שתי רבוא והעם נתנו שתי רבוא? שם התנדבו ראשי האבות כסף מנים חמשת אלפים וכאן מנים אלפים ומאתים ושארית העם מנים אלפים? שם התנדבו ראשי האבות כתנות כהנים מאה ופה לא התנדבו כתנות, רק העם התנדבו ששים ושבעה? וכן פה מוזכר נדבת התרשתא שלא נזכר שם? ואם נאמר שנחמיה עלה גם בפעם הראשון [וחזר אח"כ ובא שנית] כמו שנראה ממ"ש (בפסוק ס"ג) ויאמר התרשתא להם, י"ל שהתנדבו שתי פעמים, ובפרט למ"ש בעזרא (סי' ב'), ששם חשב הבאים מבבל ופה חשב הנוספים עליהם מכלל המדינה, י"ל שאח"כ התנדבו שנית ואז התנדב גם התרשתא והעם, והראשים התנדבו עוד הפעם, או שנתוספו ראשי אבות חדשים וזה הנחשב בספר היחוס שמצא נחמיה, או שהנדבה השניה היתה בעת שבא נחמיה בשנת עשרים לארתחששתא והוסיפה במגלה זו, באשר ידע כי הנדבה הראשונה הכתובה כבר בספר עזרא שנכתב לפני ספרו:

פסוק עג

וישבו הכהנים וכו' **ויגע החדש השביעי**, הלשון הזה נמצא גם בסוף מגלת היוחסין אשר בעזרא שם, רק ששם נמשך עליו הספור של בנין המזבח, ופה נמשך עליו הספור של קריאת התורה, ולכן נחלקו הדעות בזה, שי"א שהוא המשך של הדברים שהיו בעליה הראשונה שהיה בימי כורש, ומ"ש בפסוק ה' ואמצא ספר היחס ואמצא כתוב בו נמשך עד סוף קאפיטל (י'), שכ"ז מצא כתוב בספר היחוס, ולפ"ז נאמר שעזרא עלה שתי פעמים, בפעם ראשונה בימי כורש עלה עם זרובבל, וכן נחמיה עלה אז כמ"ש (סי' ח' ט'), ויאמר נחמיה הוא התרשתא, ובסי' (י' ב') ועל החתומים נחמיה התרשתא בן חכליה, וכמו שנראה מעזרא (ב' ב' ס"ג) שנחמיה הלך עם זרובבל, וכן בנחמיה (סי' י"ב א') חשב עזרא בין העולים עם זרובבל וי"ל שהוא עזרא הסופר, ובזה נכון מ"ש בעזרא (ג' ד') ויעשו את חג הסכות ככתוב ואינו סותר עם הנאמר בספר זה (ח' י"ז). וי"א שמעשה זו היתה

בימי נחמיה אחר בנין החומה, ומפני שבסוף מגלת היחוס סיים ויגע החדש השביעי ויאספו העם, וגם עתה היה כן, סיים באותו פסוק להמשיך אליו את אשר היה בימיו, ומ"ש בעזרא ויעשו את חג הסכות היינו בהלל ושמחה ועולות ראיה ושלמי חגיגה וד' מינים, הגם שלא קיימו אז מצות סוכה כראוי, בפרט שעקר כוונת הכתוב שם על קרבנות החג כמ"ש את חג הסכות ככתוב ועולת יום ביום כמספר כמשפט, שדבר מהקרבת המזבח, ולפי סדר הכתובים דעה זו מחוורת יותר:

פרק ח

פסוק ב

את התורה, לא אמר ספר התורה כמ"ש ואח"כ ויקראו בו דהיינו בספר, לכלול שפי' להם גם כן התורה המסורה בע"פ שאין כתוב בספר, ועז"א לפני הקהל מאיש ועד אשה, שלפניהם נקראו דברים הפשוטים, **וכל מבין לשמוע** היינו החכמים שלפניהם נקראו דברי תורת הפה וסודותיה:

פסוק ד

ויעמדו אצלו, היה שבעה מכל צד, שעזרא נחשב לימין, ולדעת חז"ל מגילה (ד' כ"ג) היו ששה מכל צד חוץ מעזרא וזכריה משולם הוא שם אחד, ובעזרא (ח' ט"ז) ולזכריה ולמשולם ראשים, וצ"ע:

פסוק ה

מעל כל העם, שהמגדל היה בימה גבוה, עמדו הפסיקו מלדבר (סוטה דף ל"ט):

פסוק ו

במעל ידיהם, בנשיאת ידיהם, ולראב"ע הוא מפעל הכפל והמ"ם לתיקון השם כמו מורך. עמ"ש בס' התו"ה בחקותי (סי' ס"ג):

פסוק ח

בספר בתורת האלהים, ר"ל בספר הכתוב שהוא תורת הכתב, וגם בתורת האלהים המסורה בע"פ, וע"ז כפל ב' היחוס בכל אחד, ועל בספר אמר מפורש, ופירשו חז"ל זה תרגום שתרגמוהו בלשון העם, ונגד בתורת האלהים אמר ושום שכל שהשכילו אותם תורת הפה, ואיך נלמד תורת הפה מתורת הכתב שעז"א **ויבינו במקרא**, וחז"ל (נדרים ל"ו ובמגילה ג') אמרו ושום שכל אלו הפסוקים ויבינו במקרא זו המסורת שגם הפסוקים ופסקי טעמים והקריאה הוא מתורת הפה אם לקרות בחלב אמו או בחלב, זכר עמלק או זכר, וחמשה פסוקים שאין להם הכרע כמ"ש חז"ל:

פסוק ט

כי בוכים, יל"פ שקרא לפניהם פרשת היום והבינם כי היום הוא יום הדין וע"כ בכו מאימת הדין, וגם רצו להתענות, וא"ל נגד התענית **לכו אכלו משמנים**, ונגד הבכי **ואל תעצבו**, וכמ"ש במדרש שישראל יש להם דין והם עושים יו"ט שבטוחים שה' יוציא משפטם לזכות, וז"ש **שחדות ה' היא מעוזכם**, בזה תראו כי עוז לכם בה' שייטיב חסדו עמכם, וגדר שם חדוה על השמחה הרוחנית ושמחה זו היא מעוזכם שהיא שמחת הנפש על דבוקה בה' עוז לה וה' עוזה ומעוזה:

פסוק יא

הסו כי היום קדוש, מפני שתחלה (פ"ט) אמר היום קדוש הוא לה' אלהיכם, וכמ"ש חז"ל חלקהו חציו לה' וחציו לכם, ושם דבר על חצי יום העבר שהקדישו לה', ועתה שצוה אותם ללכת לביתם לאכול משמנים הוסיפו הלוים שגם חציו השני הוא קדוש, ע"י שיקיימו בו שמחת החג, ועז"א היום קדוש סתם:

פסוק יב

כי הבינו, שמצוה לשמוח ולשמח גם העני והגר והיתום והאלמנה, ולכן שלחו מנות ועשו שמחה גדולה שישמחו על העם העני והעשיר יחדו:

פסוק יד

אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג, זה דבר זר מאד שישראל לא עשו סכות מימי יהושע ועד עתה כמ"ש לקמן כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן, וכמו שהתפלאו ע"ז בערכין (דף ל"ב). ונראה לפמ"ש הרמ"א בא"ח סי' תרל"ז שאין לעשות סוכה ברה"ר, א"כ כיון דקיי"ל שירושלים לא נתחלקה לשבטים, לא נמצא שם רה"י כמו דאין משכירים בתים בירושלים מפני שאינו שלהם, א"כ לא יכלו לעשות שם סוכה, ובאשר בימי עזרא קנו שנית את א"י בחזקה וקדשוה התנו הב"ד שיעשו סכות בירושלים ובשאר רה"ר, וכמ"ש בתוספתא (דב"ק פ"ו) שתנאי ב"ד שיהיו מסככים ברה"ר, ור"ל שזה התנו ב"ד של עזרא באותו זמן שאל"כ לא היו יכולים לעשות סכות בירושלים, ומבואר בפי' שעשאום בחצרות בית האלהים וברחוב שער המים שהוא רה"ר, ממש, והתוספתא מדברת בא"י ששם היה תנאי ב"ד של עזרא בעת שקדשו את הארץ, אבל בחו"ל לא הותנה, בפרט במקום עכו"ם. וכמו שחקר בזה במג"א שם, והנה גם יהושע היה יכול לתקן תקנה זו בעת שקדש את הארץ בפעם הראשון שאז היה ביד ב"ד להנחיל את הארץ ע"מ כן שמקום הסוכה תהיה רה"י תמיד, ויהושע לא עשה כן ומימיו עד עזרא לא עשו כן בני ישראל היינו לא ישבו בסוכה הנעשית ברה"ר, וכן בימי דוד ושלמה לא נעשו סוכות בירושלים

מטעם הנ"ל מפני שלא נתחלקה לשבטים, ומ"ש ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם, שיודיעו גם ביתר ערים יוכלו לעשות סכות ברה"ר, ובזה נבין מ"ש בערכין שם שמ"ש כי לא נעשה כן מימי יהושע בן נון היינו שעזרא קדש את הארץ פעם שניה, ואיך נוציא זה מהלשון כי לא עשו מימי יהושע כן?, רק שמזה בעצמו מבואר שעזרא קדש את הארץ מחדש והיה כח בידו להתנות תנאים כמו בימי יהושע, ומזה מוכיח בגמרא שם דקדושה ראשונה לא קדשה לע"ל:

פסוק טו

והביאו עלי זית, פי' חז"ל בסוכה שעלי זית ועץ שמן לסכך, ועלי הדס ועלי תמרים ללולב, ועלי עץ עבות, הדס שוטה לסכך, והגם שלא היה עקר כוונתו להזהיר על ד' מינים שא"כ היה לו להזכיר גם פרי עץ הדר וערבי נחל, מפני שהיו בין החכמים שדרשו כר"י דסוכה אין נעשית רק מד' מינים (כמ"ש בסוכה ל"ו), למד להם שיוכלו להביא עלי הדס ועלי תמרים שיקחו מהם בל"ז לצורך ד' מינים, ובכ"ז יביאו גם עלי זית ועלי עץ שמן (הוא אילן סרק כמו ועצי שמן, מלכים א ו׳:כ״ג) כדי שלא יקבעו הלכה דצריך שיהיה הסכך מד' מינים מפני הק"ו, שעז"א **לעשות סכות ככתוב**, ר"ל שלא נדרוש ק"ו שיהיו רק ד' מינים רק ככתוב:

פסוק יז

ויעשו כל הקהל, הוא כמ"ש שעשו ברה"ר שהוא סוכת הקהל, שכן היה עתה תנאי ב"ד, ולכן **וישבו בסכות**, כי עד עתה רבים שלא ישבו בסכות מפני שלא היה להם רה"י:

פרק ט

פסוק א

וביום עשרים וארבעה, כי ביום כ"ג לא היה אפשר להתענות שהוא יום שאחר החג דאסור בתענית:

פסוק ב

מכל בני נכר, מנשים נכריות, דאחר שפרשו מהם בעת עליית עזרא נכשלו בזה אח"כ שנית, ולהמפרש שמעשה זה היה בעת עליית זרובבל הופרץ הדבר עד שתקנה עזרא:

פסוק ה

ויאמרו הלוים, סדר התפלה הזאת, תחלה יזכיר איך בחר ה' באברהם וזרעו להיות לו סגולה, וכרות עמו הברית לתת לו ולזרעו הארץ המסוגלת לזה (ז' - ח'), ואיך שמר בריתו בהוציאם ממצרים ובמדבר (ט' - ט"ו), והגם שמרו, את דבריו לא הסיר ויביאם את הארץ

(ט"ו - כ"ה), ושם חטאו והכעיסוהו והתגלגל עמהם ימים רבים כרחמיו עד נתנם ביד עמי הארצות (כ"ו - ל'), ובאשר בכל זה לא עזבם והשגחתו עליהם ומוכן עוד לשמור לעולם בריתו, יבקש ויזכור על התלאות אשר סבלו בגלותם. והם יתקנו חטא אבותיהם במה שכורתים ברית לשמור תורותיו ומצותיו (נ"א - ל"ז, י' י'), קומו מצוה שכולם יברכו ה' שהוא מבורך בין בעוה"ז בין בעולם הנצחיי שיבא אחרי זה העולם. אחרי הציווי אל העם לברך את ה', מסב פניו אל ה' ואומר, הנה הם **יברכו שם כבודך**, ר"ל אתה כפי עצמותך מרומם ונשגב מכל ברכה ותהלה, כי אין משיג אותך להללך, ולא את השפעתך מצד עצמותך לברכך מצד זה, כי אתה נעלם בתכלית ההעלמה נעלה מכל ברכה ושבח, רק מה שיברכו הוא את **שם כבודך** השם שבו נודעה ע"י כבודך בהבריאה שבראת שע"י נגלה כבודך ומלכותך, את שם הזה יברכו, לא את עצמותך, כי.

פסוק ו

מרומם על כל ברכה ותהלה אתה הוא ה' לבדך, שאתה לבדך מצד עצמותך מרומם ונעלה מכל ברכה ותהלה. אחר ההצעה הזאת מפרש מ"ש ויברכו שם כבודך, ששם כבודו שעל ידו הוא נודע לבריותיו, הוא נודע ע"י ג' דברים, א] ע"י הבריאה, ועז"א **אתה עשית את השמים** וכו', ר"ל שבראת בין את העליונים בין את התחתונים, ב] ע"י קיום הבריאה וההנהגה המתמדת, שעז"א **ואתה מחיה את כולם**, שאינך דומה כפועל אחר, שאחר שעשה את הדבר הוא מתקיים בעצמו, כי כל הבריאה אין לה קיום וחיות רק על ידך שאתה הנפש המחיה את כל המציאות, והגם שנראה שההנהגה היא ע"י צבא השמים וסדרי המערכת, הנה **צבא השמים לך משתחוים**, כי אתה הוא המנהיג אותם ונותן להם כח ומושל על כולם:

פסוק ז

אתה, ג] ניכר שם כבודך ע"י ההנהגה ההשגחיית הנסיית, שהיא לא תתנהג כפי סדרי המערכת, רק לפי מעשה הקדושים אשר בארץ יחידי סגולה שעליהם תחול ההשגחה המופלאת הלזו לשדד את הטבע ולנוסס נס ליראיו, וההשגחה הזאת הוחל באברהם, ועז"א **אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם** שבו בחר ה' שיהיה מרכבה להנהגה הפלאיית, **והוצאתו מאור כשדים**, שאז החילות לבטל הטבע בעבורו וניצול מכבשן האש, ואח"ז **שמת שמו אברהם**, לאות כי יהיה אב המון גוים ושגם בניו יהיו סגולה וראוים אל הענין האלהי ושתשרה עליהם שכינת ה':

פסוק ח

ומצאת, עד שאחר כל הנסיונות שעמד בהם ונבחן ונמצא לבבו נאמן עם אלהיו, **כרת עמו הברית לתת את ארץ הכנעני** שהיא הארץ המיוחדת אל ההשגחה וההנהגה הפלאיית, **לתת לזרעו**, כי היה הברית לתת לו מצד היעוד וההבטחה, ולתת לזרעו מצד שיבואו ויירשוה, כמ"ש לך אתננה ולזרעך עד עולם. עתה יתחיל לספר איך קיים ה' את בריתו, שעז"א **ותקם את דבריך**, ולא היה בזה עול שלקח את הארץ מיד הכנענים, עז"א **כי צדיק אתה**, כמ"ש כי ברשעת הגוים האלה ה' מוריש אותם מפניך:

פסוק ט

ותרא, מספר איך הקים דבריו, שאחר שהיו במצרים שזה היה הקדמה אל ירושת הארץ, כמ"ש כי גר יהיה זרעך, שזה היה כור הברזל שבה נצרפו ונבחנו להיות ראוים אל שתדבק בם ההשגחה הנסיית אז **ותרא את עני** המאמרים מקבילים **ותרא את עני אבותינו ותתן אותות ומופתים ואת זעקתם שמעת על ים סוף והים בקעת לפניהם**, ע"י שראית עני אבותינו, עי"כ.

פסוק י

ותתן אתות ומופתים בפרעה, וזה היה משני טעמים, א] על צד העונש על שהרעו עמהם, שהגם שהגלות היה ע"י גזרת ה' שאמר ועבדום וענו אותם, ידע ה' שלא ענו אותם מפני זה, רק **כי ידעת כי הזידו עליהם**, שהוסיפו עינוי ולחץ במזיד לא מפני דבר ה' רק מזדון לבם, [שעז"א וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, היינו שאשפוט אותם אם עבדו בם מפני גזרתי או מזדון לבם], [הטעם הב'] **ותעש לך שם כהיום הזה**, היו האותות והמופתים כדי שעי"כ יכירו את שמך וכבודך, כמ"ש בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו וכו' למען שיתי אותותי אלה בקרבו שהוא טעם הראשון, ולמען תספר וכו' וידעתם כי אני ה' שהוא הטעם השני:

פסוק יא

והים, ואת זעקתם שמעת על ים סוף **והים בקעת לפניהם**, א] להצילם ויעברו בתוך הים ביבשה ב] להטביע צריהם, **ואת רודפיהם השלכת במצולות**:

פסוק יב

ובעמוד, עתה יספר איך בצאתם ממצרים, היה לו סגולה ויעבור מלכם לפניהם וה' בתוכם, א] במה שהיה בקרבם להראות להם הדרך, שעז"א **ובעמוד ענן הנחיתם**, כמ"ש שמעי כי אתה ה' בקרב העם הזה וענך עומד עליהם ובעמוד ענן הולך לפניהם יומם וכו', שזה היה המופת שה' בקרבם עם ענן כבודו:

פסוק יג

ב] **ועל הר סיני ירדת**, שאז נגלה כבוד ה' בעצמו אליהם לתת להם תורתו, **ותתן להם**, הנה בעודם בהר סיני נתן להם עשרת הדברות וכל הפרשה עד סוף **משפטים** שצוה את משה משפטים בין אדם לחברו, **ותורת אמת** בעניני האמונה, **חקים** כמו לא תבשל גדי בחלב אמו, **ומצות טובים** כמו אם כסף תלוה, ודומיהם:

פסוק יד

ואת שבת, שבת נאמרה בעשרת הדברות ובסוף פ' משפטים, ואמר **הודעת להם** כי בשבת הודיע להם פנות האמונה מחידוש העולם והודיע להם כי הם מונהגים בהנהגה השגחיית, שעז"א בא מצות השבת כמ"ש במק"א. **ומצות**, ר"ל ואח"ז הודיע להם **מצות וחקים ותורה**, כ"ז שהיו במדבר סיני עד שחנו במדבר פארן שנתן להם כל המצות הכתובים בס' שמות ויקרא במדבר עד פ' שלח:

פסוק טו

ולחם, וגם השגיח עליהם להפיק להם כל צרכיהם במדבר, **ותאמר להם לבא לרשת את הארץ**, שאז א"ל שילכו לרשת את הארץ, כמ"ש ואומר אליכם באתם עד הר האמורי וכו' עלה רש (דברים א' כ'):

פסוק טז

והם, אבל **הם הזידו** ואמרו נשלחה אנשים לפנינו, ואח"כ **וימאנו לשמוע**, הגם שמשה א"ל לא תערצון ולא תיראון מהם ה' ילחם לכם ככל אשר עשה אתכם במצרים וכו', **לא זכרו נפלאותיך ויתנו ראש**, כמ"ש נתנה ראש ונשובה מצרימה, ובכ"ז **ואתה אלוה סליחות** וכו':

פסוק יח

אף כי, הגם שלא היה זה החטא הראשון שכבר קדמו לחטוא במעשה העגל שגם אז נתחייבו כליה, בכ"ז **ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם**, שהגם שנעו במדבר ארבעים שנה היה להם העמוד אש וענן, ורוח הנבואה שחל על משה להשכילם, והמן והבאר ואותם **הארבעים שנה כלכלתם** לתת להם כל צרכיהם הם שהיו נזופים מפני החטא:

פסוק כב

ותתן להם, ועוד הוספת לתת להם ארץ סיחון ועוג שלא הבטחת להאבות כלל, **ותחלקם לפאה** שחלקת מהם ב' שבטים וחצי לפאה וצד מיוחד בעבר הירדן, כי **בניהם הרבית** וצריכים ארץ רחבת ידים לכן הוספת על גבולות הארץ, **ותביאם אל הארץ** והקימות את הברית שכרת לאברהם, ובזה ספר איך שמר ה' את בריתו:

פסוק כד

ויבאו הבנים לא"י, **ויירשו את הארץ**, **ותכנע**, ספר באיזה אופן ירשו את הארץ שקצת האומות הכנעת לפניהם, והם גרגשי שפנה והלך לו והחוי שהשלימו עמהם ונכנעו ולא לחמו, ויתר האומות שלחמו עמהם **ותתנם בידם** וכבשו אותם במלחמה, אותם ואת מלכיהם **לעשות בהם כרצונם** להכריתם מעל פני האדמה:

פסוק כה

וילכדו, הוא מכוון אל לשון התורה (דברים ו' י' י"א), כי יביאך ה' אל הארץ אשר נשבע לאבותיך ערים גדולות אשר לא בנית, **ויירשו בתים**, בתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת, **בורות**, ובורות חצובים אשר לא חצבת, כרמים כרמים וזיתים אשר לא נטעת, ויאכלו, ואכלת ושבעת, ושם אמר השמר פן תשכח את ה', ועז"א.

פסוק כו

וימרו, שאח"כ שכחו את ה', תחלה **מרו** דברו ואח"כ **מרדו** לגמרי, **וישליכו את תורתך** וכו':

פסוק כז

ותתנם, כמו שהיה בימי השופטים, וכמ"ש (שופטים ב' י"ד), וחשב בזה ב' מדרגות שתחלה אמר **ביד צריהם**, ואח"כ ביד אויביהם, שהצר הוא המצר בפעל, והאויב הוא השונא בלב, ויש צר שאינו אויב שמציר להנאתו לא מפני איבה, ובפעם השני נתנם ביד אויביהם שקשים מן צריהם, וכבשום בגלות אף שלא הוצרכו לצור עליהם, **וירדו בהם** שהרדיה הוא מוסיף עמ"ש בפעם הא' **ויצר להם**, ועוד אמר בפעם הראשון **תתן ויושעום**, ובפעם השני אמר **ותצילם**, שהתשועה היא שיושעו לגמרי וינצחו את האויב וזה היה על ידי מושיעים כמו ע"י אהוד ודבורה, ובפעם השני רק הצילם בל יכלה האויב אותם ולא היתה תשועה גמורה, ועז"א בפעם הראשון **כרחמיך הרבים**, בפעם השני אמר **כרחמיך** ולא ברחמים רבים וגדולים כי היתה הצלה מועטת, וזאת נמשך **רבות עתים**, ר"ל כל ימי שפוט השופטים:

פסוק כט

ותעד, אבל אח"כ בימי המלכים שהתחילו לחטוא בתמידות כמו מימי ירבעם ואילך שאתה העידות בם **והמה הזידו**, שהזד הוא החולק ביד רמה, **ולא שמעו למצותיך** שבין אדם למקום, וגם **במשפטיך אשר יעשה אדם וחיה בהם**, חיי המדינית **חטאו בהם**, **ויתנו כתף סוררת** לדברי תוכחת, ואף שהעניש אותם **הקשו ערפם**:

פסוק ל

ותמשוך, כי זה נמשך שנים רבות, **ותעד בהם** אז העיד ע"י הנביאים את הגזר שגזר עליהם, שהם הנביאים שקמו מימי עוזיהו מלך יהודה ואילך שכולם נבאו על הגלות, **והם לא האזינו**, ואז **ותתנם ביד עמי הארצות** שהוא מגלות עשרת השבטים ע"י אשור עד גלות יהודה ובנימין:

פסוק לא

וברחמיך, ובכל זאת רחמת עליהם שלא לכלותם לגמרי, כי השגיח עליהם מבין החלונות והלך אתם לארץ גלותם להשגיח עליהם, כמ"ש ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים וכו', לכלותם להפר בריתי אתם, כי עדן שומר הברית והחסד שהבטיח אל האבות כמש"ש וזכרתי את בריתי יעקוב וכו':

פסוק לב

ועתה אלהינו אחר שאתה עדיין **שומר הברית והחסד**, כמ"ש וזכרתי את בריתי יעקוב, שמה שלא עזבתם הוא מצד שמירת הברית, [ולכן הוסיף שם גבור ונורא שלא אמרו ירמיה ואנשי כנה"ג כמ"ש חז"ל, באשר ראה כי גם בגלות מראה גבורותיו ונוראותיו והשגחתו הפרטית ומשגיח בהשגחה מעוטפת בסתר המדרגה והן הן גבורותיו כמ"ש במק"א], **אל ימעט**, אחר שהברית קיים והגלות הוא רק לכפר עון ולהתם פשע כבר לקחנו מיד ה' תלאה רבה די והותר **מימי מלכי אשור שאז התחילו הגליות עד היום הזה**:

פסוק לג

ואתה צדיק, ובכ"ז אתה צדיק במה שהענשת אותנו, אם מצדנו **על כל הבא עלינו ואנחנו הרשענו**, שאנחנו הרשענו הגם שבא עלינו תלאות וצרות כאלה, והגם **שאמת עשית** והיה העונש כדין לא שמנו על לב לשוב והרשענו גם בגלותנו, ואם מצד אבותינו, כי

פסוק לד

ואת מלכינו, שבעת הקודם בימי **אבותינו** שאז היה לנו מלכים ושרים הנה **מלכינו ושרינו וכל אבותינו לא הקשיבו למצותיך והם** לא היה להם מצור ומצוק, **ולא עבדוך במלכותם ובטובך הרב**, באופן שלא עמדנו לא בנסיון העושר ולא בנסיון העוני, ומרינו פי ה' בין בעת ההצלחה בין בימי עוני, [ומ"ש ואת מלכינו ר"ל צדיק אתה את מלכינו והוא כמו מלת עם]:

פסוק לו

הנה, עתה סיים תפילתו ואמר אנחנו רוצים לתקן חטא אבותינו ולהשיב חמה, שתחת שאבותינו ברוב טוב ובארצם הטובה לא עבדוך נעבוד אנחנו אותך הגם שאנו בעוני

ובחוסר כל, שהגם **שאנחנו עבדים**, **והארץ** וכו' **אנחנו עבדים עליה**, **ותבואתה מרבה** (מלשון רבית כמו הוי המרבה לא לו) שאנחנו משלמים בעדה נשך ותרבית **למלכים שהם מושלים על גויותנו ובבהמתנו**, עד **שאנחנו בצרה גדולה**, **ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה** ומקבלים עלינו לשמור את התורה, ובזה הלא נתקן חטא האבות שלא עבדוך בעת היו בארץ והיה להם כל טוב:

פרק י

פסוק א

ובכל זאת, הגם שאנחנו בצרה, **אנחנו כורתים אמנה** היינו ברית נאמן וקיים, הפך אבותינו שלא עבדו את ה' מרוב כל, **ועל החתום**, היינו בספר שעליו חתמו, ויתכן לאמר שהיה דרכם בכל דבר הנעשה לקיום לכתוב הדבר בשני ספרים, אחד ספר הגלוי ואחד ספר החתום, וכמ"ש בירמי' (ל"ב י"א י"ד) ובס' הגלוי היו חותמים מבפני' ובספר החתו' היו חותמי' מבחוץ, כמ"ש חז"ל גט פשוט עדיו מתוכו מקושר עדיו מבחוץ, וסדר החתימות היו הכהנים ואח"כ הלוים ואח"כ השרים, וזה היה בספר הגלוי, אבל בספר החתום שקפלו את החתומים לחוץ נתהפך ונקראו האחרון בראשונה, תחלה השרים ואח"כ הלוים ואח"כ הכהנים, וז"ש ועל החתום, היינו ספר החתום, היה הסדר שרינו לוינו וכהנינו:

פסוק ב

ועל החתומים, שהוא בספר הגלוי שם באו החתומים כסדר כהנים ואח"כ לוים ואח"כ שרי העם, וכשתמנה תמצא שחתמו א"ע פ"ג אנשים והם נגד שבעים סנהדרין וי"ג ממונים שחשב הרמב"ם פ"ד מה' כה"מ חוץ מן הכהן גדול (שלא נזכר בין החתומים) סגן ושני קתיקולין וז' אמרכלים וג' גזברים:

פסוק כט

ושאר, ר"ל **ושאר העם** שלא באו עה"ח **מחזיקים על אחיהם** ומסכימים אל השבועה, **וכל הנבדל**, היינו הגרים, **כל יודע**, ר"ל בין נשיהם שאין יודעים בין היודע ומבין כולם מחזיקים וכו':

פסוק לא

אשר לא נתן, אף שאינם מז' עממין:

פסוק לב
ועמי הארץ, קבלו על עצמם איסור מקח וממכר שלא נזכר בתורה בפירוש, ונטוש, לאפוקי ממ"ד שאם אין יובל אין שמיטה, ואין יובל נוהג רק בזמן שכל יושביה עליה:

פסוק לג
שלישית השקל, נוסף על מחצית השקל למפ', ועי' (מלכים א' ז' כ"ו) שאז נשתנה המטבע, ושלישית השקל היה כמחצית השקל הקודם, וכמ"ש ביחזקאל (מ"ה י"ב):

פסוק לד
ולעולת התמיד, (**ולעולת**) **השבתות והחדשים והמועדים ולקדשים**, כמו העומר וכבשי עצרת ושתי הלחם, **ולחטאות**, שעירי ר"ח ושל מועדות:

פסוק לה
והגורלות הפלנו, כמו שבארו זה חז"ל בתענית:

פסוק לו
ולהביא את בכורי אדמתנו, חטה ושעורה, **ובכורי כל פרי כל עץ**, גפן ותאנה ורמון וכו'. ורש"י כתב בכורי כל פרי באילן הם מדברי חכמים, והוא תמוה דמבואר בירושלמי בכורים דאם הביא בכורים חוץ מז' המינים לא נתקדשו, ונראה מפני שמן התורה אין שיעור לבכורים קבלו עליהם להביא לבית ה' מתנה ראויה אחד ששים כתקנת חכמים:

פסוק לז
ואת בכורות בנינו ובהמתנו, היינו בהמה טמאה, שא"צ להביא הפדיון לבית ה', **ובכורי בקרינו להביא לבית אלהינו** להקרבה:

פסוק לח
ואת ראשית, הוא נכון מאד לדעת הרמב"ם דבימות עזרא לא היו חייבים בחלה ותו"מ רק מדבריהם [כמ"ש בה' תרומות סוף פ"א] וא"כ כל מה שקבלו ע"ע היה מדברי חכמים, ולדעת הראב"ד שהתרומ' היא מה"ת ורק חלה דרבנן, י"ל שקבלו עליהם תרומות שאר פירות כמ"ש ופרי כל עץ, שלשטתיה [פ"א מה' מעשרות ה"ט] אין חייב מה"ת רק דגן תירוש ויצהר, ועז"א **ומעשר אדמתנו**, ר"ל מכל מה שגדל באדמה, **והם הלוים המעשרים**, שהם לוקחים המעשר **בכל ערי עבודתנו** בכ"מ שעובדים בשדה:

פסוק לט
והיה הכהן עם הלוים, לדעת חז"ל קנסו ללוים אז שיקחו גם הכהנים את המעשר [עי' מ"ש ביבמות דף פ"ו ע"ב ובחולין קל"א], ור"ל הכהנים היו יכולים ליקח גם את המעשר, ומעשר מן המעשר היו צריכים לתת לכהנים אף מתבואת הלוי:

פרק יא

פסוק א

וישבו, עתה יספר איך גמר את הדבר שעלה בלבו ליחס את העם כדי להושיב מכל משפחה ומשפחה בירושלים שלא תהיה חרבה [כנ"ל ז' ד' ה'], שאחר שקבלו עליהם להחזיק ידי הכהנים ובית אלהים, נשארו השרים לשבת בירושלים, ושאר העם הפילו גורלות והפרישו מעשר גם מן העם לשבת בירושלים:

פסוק ב

ויברכו, וחוץ מזה התנדבו רבים שלא נפל עליהם הגורל וברכו אותם על נדבת לבם, כי ישיבת כרכים קשה כמ"ש חז"ל ע"ז:

פסוק ג

ואלה, ר"ל הנזכרים לקמן, **ובערי יהודה**, ר"ל ושאר העם נשארו יושבים בערי יהודה, **איש באחוזתו בעריהם** שישבו שם אבותיהם קודם שגלו:

פסוק ד

ובירושלים ישבו, דע שהדברים המוזכרים פה נמצאים ג"כ בדה"א [סי' ט'] ושם נמצאים שנויים רבים, ויש בין הנוסח שם ופה סתירות רבות, שהמפרשים אמרו בם דברים זרים, אולם הרכסים כולם יהיו למישור, עפמ"ש שספר עזרא הוא השלמת ספר דה"י, ועזרא הסופר חבר ספר עזרא לס' דה"י שכתב קודם לו, ונחמיה השלים ס' עזרא, וכבר התבאר אצלי שהשנויים שנמצאו בד"ה מן ספרים הקודמים להם, סבתם הוא מפני שעזרא כותב ספר דה"י חזר הדברים שנאמרו בספרים הקודמים לפרש או להוסיף בהם איזה דבר שלא נזכר שם עד שדבריו לרוב אינם הכפלת מן הספור ספרים הקודמים רק הוספה על הקודם, ובזה עלה בידי ת"ל לישב רוב השאלות והסתירות בספר זה, וכן נחמיה כשחזר פה הדברים שכבר כתב עזרא בד"ה לא בא להעתיק דברים הקודמים, רק כתב הוספות על הקודם מה שלא נזכר שם, ובזה תראה שהתחיל ואלה ראשי המדינה אשר ישבו בירושלים, זה דברי נחמיה, מעתה מעתיק הלשון שכתב עזרא בדה"י ובערי יהודה ישבו וכו' ובירושלים ישבו וכו' למען נדע שהוא מעתיק מספר דה"י ומלשונו, ושם כתב מן בני יהודה ומן בני בנימין ומן בני אפרים ומנשה, ונחמיה זה דלג כי כבר נכתב שם, ופה כתב מבני יהודה עתיא בן עוזיא וכו' ושם נאמר עותי בן עמיהוד בן עמרי בן אמרי בן בנימין בני פרץ בן יהודה, כי עזרא לא כתב כל שלשלת היחוס עד פרץ, ולא חשב בין עותי ובין פרץ רק ארבע דורות, והמותר הניח, ונחמיה מצא בספר היחוס עוד אנשים רשומים,

והוסיף בין עותיא ובין אמריה [שהוא אמרי הכתוב שם] עוד שני אבות מסוימים, וכן בין אמריה ולמעלה הוסיף בנימין שהיה ג"כ איש מסויים, והמותר שלא היו אנשים רשומים הניח:

פסוק ה

ומעשיה, בד"ה [שם ה'] ומן השלוני עשיה הבכור ובניו, שהוא מעשה דפה, ונחמיה מצא היחוס והוסיף באור על דברי עזרא, ומ"ש השלוני הוא איש מסויים מבני פרץ שהיה ראש המשפחה:

פסוק ו

כל בני פרץ, בד"ה נאמר עוד ומן בני זרח יעואל ואחיהם שש מאות ותשעים, ונחמיה לא העתיק זה אחר שכבר מבואר בדה"י, רק ששם חשב חשבון הכולל בני פרץ וזרח היו תר"צ, ונחמיה באר שבני פרץ לבדם היו ארבע מאות ששים ושמונה, ומזה נדע ע"פ ספר דברי הימים שבני זרח לבדם היו רכ"ב, עד שסך כולם ביחד היו כמו שנזכר בדה"י:

פסוק ז

ואלה בני בנימין סלוא בן משלם, ובדה"י כתב סלוא בן משלם בן הודויה בן הסנואה, ונחמיה מצא ביחוס של סלוא עוד אנשים מצוינים והוסיף שהיה בן משולם בן יועד וכו' שכל אלה האבות עד ישעיה היו בין משולם ובין הודויה שכל זה דלג עזרא, ובד"ה נזכר עוד יבניה בן ירוחם ואלה בן עזי בן מכרי ומשולם בן שפטיה וכו', וכ"ז דלג נחמיה מפני שלא היה לו להוסיף בזה דבר חדש, וכבר ידע זאת כל הרואה ספר דה"י, רק הוסיף על ד"ה **ואחריו גבי סלי** שזה לא נזכר בספר דה"י, ושם נאמר ואחיהם לתולדותם תשע מאות וחמשים וששה, ולמדנו נחמיה דבר חדש שמשפחת סלוא עם גבי סלי, היו תשע מאות עשרים ושמונה ומזה ידענו שהשלש משפחות שהוסיף בדה"י שהם יבניה ואלה ומשולם לא היו רק כ"ח אנשים, ועם התשע מאות עשרים ושמונה של משפחת סלוא היה המספר שבדה"י:

פסוק ט

ויואל וגו', זה לא נזכר בדברי הימים, והוסיף נחמיה דבר שלא שמענו מספר הקודם:

פסוק י

מן הכהנים, בד"ה [פסוק י'] כתיב ידעיה ויהויריב, ולמדנו נחמיה שידעיה היה בן יהויריב ונחשב עם אביו לשנים:

פסוק יא

שריה בן חלקיה, ובדברי הימים [י"א] עזריה בן חלקיה בן משולם, הנה חלקיה היה אבי שריה כהן גדול הנהרג מנ"נ, אביו של יהוצדק אבי אביו של יהושע שהיה כ"ג בימי נחמיה, ועזריה היה בן בנו של חלקיה מבן אחר לא משריה כ"ג, ועקר שמו היה שריה ובבבל נקרא עזריה וכ"כ עזרא בד"ה, ונחמיה תקן ולמד שעקר שמו היה שריה, ומ"ש נגיד בית האלהים אינו כ"ג כי יהושע בן יהוצדק היה הכהן גדול כנודע:

פסוק יב

ואחיהם, בדה"י חשב עוד עדיה בן ירוחם וגו' ומעשי בן עדיאל וגו' ואחיהם ראשים לבית אבותם אלף ושבע מאות וששים, ונחמיה בא להוסיף על דברי עזרא ולהודיע בפרט כמה היה כל אחד, והודיע כי ידעיה יהויריב יכין ואחיהם היו עושים המלאכה לבית, דהיינו עבודת הבית וקרבנותיו, ושהיה מספרם שמונה מאות עשרים ושנים, זאת שנית שעדיה בן ירוחם ואחיו היו מאתים ארבעים ושנים, [והוסיף ביחוס של עדיה בן ירוחם שלשה אבות שהשמיט עזרא], ושהיה עוד עמשסי בן עזריאל בן אחזי [הוא לא נזכר בדברי עזרא, ונחמיה השלים ובאר הדברים] והיו מאה ועשרים ושמונה סה"כ אלף קצ"ב, וידענו ממילא שמעשי בן עדיאל ואחיו הראשים היה מספרם תקס"ח, ובזה עולה המספר הכולל כמו שהוא בדה"י אלף תש"ס:

פסוק טו

ומן הלוים, בדה"י חשב שמעיה בן חשוב, ובקבקר חרש וגלל, ומתניה בן מיכה בן זכרי בן אסף ועובדיה בן שמעיה בן גלל בן ידותון וברכיה בן אסף בן אלקנה היושב בחצרי נטופתי, ולא פי' לא מה היו עבודתם ולא את מספרם, ובא נחמיה ופי' ששמעיה בן חשוב היה ממונה על המלאכה החיצונה אשר לבית, כגון בניני בדק הבית ועצי המערכה שהיו מביאים מבחוץ כפרש"י, ושהיו עמו עוד שבתי ויוזבד שלא זכר עזרא בד"ה, גם הוסיף ביחוס של שמעיה **בן בוני**, כי שמעיה היה מבני מררי כמ"ש בד"ה והזכיר שם ראש היחוס שנזכר חשביה [בדה"י א' ו' ל'], ונחמיה הודיע ראש היחוס בני שנזכר שם [פסוק ל"א] שהוא ארבע אבות למעלה מן חשביה והיה נודע יותר:

פסוק יז

גם שעזרא הזכיר בקבקר חרש וגלל ומתניה, ומשמע שבקבקיה היה גדול ממתניה, בא נחמיה והודיע שמתניה היה קודם במעלה, וז"ש ומתניה ראש התחלה, ר"ל שהיה תחלה וראש קודם לבקבקיה וחרש וגלל, ושהיה ענינו **יהודה לתפלה**, ר"ל להודות ולהתפלל, ושבקבקיה היה משנה מאחיו ובמדרגה אחריו נגד יתר אחיו הנחשבים בדה"י שהם

חרש וגלל, שהם היו אחר בקבקיה. וילפ"פ שיהודה לתפלה הוא שם, שהיה נקרא שמו יהודה לתפלה או שהם שני שמות, אחד יהודה ואחד לתפלה, וכמו בד"ה [א' כ"ה] גדלתי ורוממתי עזר יש בקשה כולם שמות אנשים ולפ"ז יהיה הוא עצמו שם **על הידות** [לקמן י"ב ח'] ור"ל מתניה היה ראש התחלה, ויהודה לתפלה ובקבקיה היה משנה מאחיו ר"ל שני למתניה במעלה. ועתה בא להודיע מספרם שלא נזכר בדה"י ואמר שעם עבדא בן שמוע שהוא עובדיה בן שמעיה בן גלל בן ידותון שנזכר בדה"י היה מספר הלוים רפ"ד ואמר כל הלוים בעיר הקדש להוציא מן המספר ברכיה בן אסא היושב בחצרי נטיפותי שהזכיר בדה"י שם שלא ישב בירושלים ואינו מן החשבון:

פסוק יט

והשוערים, מפני שבד"ה [פסוק י"ז] אמר השוערים שלום ועקוב וטלמון ואחימן ולא הודיע מספרם, באר נחמיה שהשוערים עקוב וטלמון, ואחיהם [היינו שלום ואחימן] היה מספרם מאה ושבעים ושנים, ומספר הזה היה מוכרח שאם יתחלק לשבעה חלקים לז' ימי השבת יהיה בכל יום כ"ד לוים לכ"ד משמרות ששמרו במקדש וארבעה הראשים שלום ועקוב וטלמון ואחימן שחשב בד"ה:

פסוק כב

ופקיד הלוים, גם זה לא נזכר בד"ה כמו שלא נזכר שם פקיד של יהודה ובנימין [פסוק ט'], ופקיד הכהנים [פי"ב], **מבני אסף המשוררים לנגד**, ר"ל שהיה מבני אסף שהיה להם זכות מימי דוד ע"ה להיות נגידים על מלאכת בית האלהים, [נגד הוא מענין נגיד, והוא שם המופשט על הנגידות]:

פסוק כג

כי מצות המלך עליהם, שכן צוה המלך דוד שהם יהיו הנגידים והממונים תמיד, כי כ"ז היה ערוך מימי דוד כמ"ש בד"ה שם, **ואמנה על המשוררים**, וגם הוא היה האומן במלאכת השיר ומלמד ופוקד על המשוררים **דבר יום ביומו** איזה שיר יאמרו ואיזה ניגון ינגנו בכל יום כי היה אומן במלאכת השיר (אמנה מלשון מעשה ידי אמן, שהוא המהיר במלאכתו). וגם יל"פ מ"ש **כי מצות המלך עליהם** שעל ידי שהיה להם זכות לזה מימי דוד גם מלך פרס קיים זכותם וצוה שהם יהיו על מלאכת בית האלהים:

פסוק כד

ופתחיה, הוא היה ממונה מהמלך על כל דבר הצריך לעם, ענינים שהם חוץ מבית אלהים:

פסוק כה
ואל החצרים, אחר שפירש היושבים בירושלים חזר למ"ש שבערי יהודה ישבו איש באחוזתו, שמבני יהודה ישבו בערי יהודה ובני בנימין ישבו בערי בנימין:

פסוק לו
ומן הלוים מחלקות, ר"ל נתחלקו **ליהודה לבנימין** (הלמ"ד מוסב גם למעלה) שיש שישבו בין בני יהודה ויש בין בני בנימין, כי הלוים לקחו עריהם מיתר השבטים, כי מחלק יהודה ובנימין הפרישו לכהנים (יהושע כ"א ד') ואחר שלא יכלו להתישב בערי אחוזתם שהיה רחוק מירושלים התישבו בין בני יהודה ובנימין כמ"ש (לקמן י"ב כ"ט) שבנו להם הלוים חצרות סביבות ירושלים:

פרק יב

פסוק א
ואלה חושב הראשים שהיו בימי עליית זרובבל בפעם הראשון, ותראה שכל הנזכר פה באו על החתום (למעלה י') רק פה נתוספו ששה אחר שמעיה, ולעומת זה יש שם ששה נוספים שלא נזכר כאן והם צדקיהו פשחור מלכיה דניאל ברוך משולם, שהם באו אח"כ ומפני חשיבותם היו הם לראשי הכהנים והוציאו מפניהם הששה שנחשבו כאן באחרונה, והמספר הוא כ"ב שם וכאן, והלא צ"ל כ"ד משמרות, וצ"ל ששנים מהם היו גם בניהם ראשי משמרות או שישוע כהן גדול שלא חשבתיו היו מבניו שני ראשים:

פסוק ח
והלוים, הנה מן החתומים בין הלוים (למעלה י') לא באו בכאן רק ארבעה הראשונים, ולמעלה לא באו על החתום רק י"ז, ויש לומר שעם השבעה הנחשבים בסי' י"א (ט"ו - כ') הם כ"ד ראשי משמרות, או י"ל שחמשה שהוסיף כאן מן יהודה ואילך משלימים לכ"ב כמספר הכהנים, ומ"ש אחיהם לנגדם הם שני האחים של בקבקיה שהם חרש וגלל שחב בד"ה הם כ"ד, על הידות, לדעתי הוא שם עצם, אחד היה נקרא שמו על הידות, וכ"מ ממה שבא מתניה באתנחתא:

פסוק י
וישוע הוליד את יויקים, הנה בפסוק זה לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם, אחר שאמרו חז"ל (בסדר עולם פ' למ"ד ובע"ז דף ט') ל"ד שנה פשטה מלכות פרס בפני הבית, ר"ל מבנין הבית עד ימי אלכסנדר מוקדון היו ל"ד שנה, והם אמרו כי שמעון הצדיק יצא לקראת אלכסנדר בשובו ממלחמת דריוש והיה א"כ שמעון הצדיק דור שני לעזרא

ונחמיה, כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים וכן כתבו רבים וכן שלמים, ואיך נולדו בזמן הקצר ששה דורות, בפרט לרש"י שכתב שכולם היו כהנים גדולים והגם כי מ"ש ביוחסין שיש להם קבלה שידוע הוא אבי שמעון הצדיק לא ידענו מאין להם הקבלה הזאת בכ"ז לא ידעתי מה הרעש הזה, מי יאמר להם שנולדו באותם ל"ד שנים, אם נאמר שיהושע בן יהוצדק ששב מגלות בבל ובנה הבית היה אז בן ק"ה שנה, והוא ובניו הולידו כל אחד לט"ו שנה, א"כ בעת שהיה יהושע בן יהוצדק בן תשעים שנה כבר נולד שמעון הצדיק ובעת שבנה הבית היה שמעון הצדיק בן ט"ו שנה. ובעת אלכסנדר כבר היה בן מ"ה שנה, ואם היה יהושע בן תשעים בעת בנין הבית היה שמעון הצדיק בן שלשים בעת מלכות אלכסנדר, ומה הרעש הזה, ומבואר למעלה (סי' ג') שבעת נגמרה בנין החומה היה אלישיב נקרא בשם כהן גדול, כי אחרי בנין המקדש מת יהושע ונתמנה יויקים תחתיו ומת יויקים שהיה ג"כ זקן ונתמנה אלישיב, ויוכל להיות שאלישיב ובניו חיו ימים רבים ואחרי מותו בחרו את שמעון הצדיק כי היה יותר ראוי מאבותיו, או שהיה אחד או שנים מהבנים כ"ג במשך הזמן, או ששמשו כולם ע"י מקרה, שאירע טומאה לכ"ג וכדומה, ובזה לא נצטרך לדחוק שסופר מאוחר הוסיף דברים בנחמיה, שנחמיה שהיה בימי יהושע ויוקים כבר ראה כל הדורות הלאה שנולדו כבר בימים ההם, וכיוצא בזה תוכל להשיב בחשבון שחשב בדה"י בבני יכניה תשעה דורות כמו שיתבאר במקומו:

פסוק יב

ובימי יויקים, נתמנו ראשי אבות אחרים, והנה לא חשב חטוש ולא נזכר מי שהיה תחת מנימין, וי"ל שהם היו חיים והיו ראשי האבות גם בימי יויקים, אמנם מה שיש לתמוה, שלפי הנראה ממ"ש בסי' ג' ויקם אלישיב הכהן הגדול וכו' ויבנו את שער הצאן, בעת בנין החומה כבר היה אלישיב כ"ג, ואיך בברית שכרתו לשמור את התורה (סי' י') שהיה אח"ז חתמו כל שרי אבות הקודמים, ע"ז אשיב לך אחת משתים, אם שנאמר כפי מ"ש (למעלה) שכל מעשה הזאת היה עוד בתחלת עלותם בימי כורש הראשון, או שנאמר שמה שנסתלקו מהיות שרי האבות לא היה מפני שמתו רק מפני זקנתם, ובכ"ז היו שרים ונכבדים מן המאוחרים מהם ולכן באו המה על החתום:

פסוק כב

הלוים בימי אלישיב, ר"ל בימי יויקים נשתנו ראשי האבות של הכהנים ולא של הלוים, כי רוב הלוים לא עלו בימי זרובבל רק בימי עזרא זה מקרוב ולכן עמדו עוד על משמרתם, רק בימי אלישיב אז נשתנו ראשי אבות של הלוים וגם הכהנים שנשתנו אח"כ **בימי אלישיב יוידע ויוחנן** (הוא יונתן) **וידוע כתובים ראשי אבות**, ר"ל כתובים במקום אחר,

וכן הכהנים שנשתנו **על מלכות דריוש הפרסי**, ר"ל כ"ז של מלכות דריוש, כל הראשים שנשתנו במשך זמן הזה [כי משך זמן דריוש היה מן אלישיב עד ידוע, כי בימי מלכות יון כבר היה שמעון הצדיק כנזכר לעיל) הם כתובים, עתה מפרש באיזה מקום הם כתובים:

פסוק כג

בני לוי, היינו הכהנים והלוים שכולם הם בני לוי. **ראשי האבות** שלהם, **כתובים על ספר דברי הימים** שהיה להם ספר דברי הימים שהיו כותבים בו כל מה שנעשה בעת ההיא ובו כתבו גם ראשי האבות של בני לוי, עד **ימי יוחנן בן אלישיב** הוא יונתן בן בנו של אלישיב ולא אמר עד ימי ידוע כי ידוע ויוחנן שמשו בכ"ג בזמן אחד כנזכר לעיל:

פסוק כד

וראשי הלוים, זה נמשך למטה עמ"ש אלה בימי יויקים. אמנם בימי יויקים ובימי נחמיה ועזרא שכולם היו בזמן אחד היו **ראשי הלוים חשביה שרביה וישוע** שהם אלה שעלו עם זרובבל כמו שחשב בפסוק ח' ט' שרביה וישוע ומתניה ובקבקיה וכן חשבם בסימן י' ובסי' י"א, וזה כמ"ש בפסוק כ"ב שהלוים לא נשתנו בימי יויקים, והנה חשביה שרביה וכו' היו ממונים **להלל להודות** והיו ממונים על המשוררים והמנצחים, **ומתניה ובקבקיה עבדיה** וכו' היו **שוערים ושומרים משמר באספי השערים**, ר"ל בסף השער שומרי הסף, (וכמ"ש י"א י"ז - י"ט):

פסוק כו

אלה, ואלה לא נשתנו והיו גם בימי יהויקים ובימי נחמיה, שנחמיה ועזרא חיו כל ימי יהויקים, ובימי אלישיב מתו:

פסוק כז

ובחנכת בקשו את הלוים, אותם שגרו חוץ לירושלים, **ובתודות** השתי תודות שבם קדשו את העיר כקבלת חז"ל:

פסוק לא

מעל לחומה, יל"פ שהלכו על החומה ממש, ויל"פ אצל החומה כמו ועליו מטה מנשה, ובאמת נסתפק בזה הריטב"א בחדושיו פ"ק דשבועות, ורצה להוכיח שהלכו על החומה כדי לקדש את החלונות ועובי החומה למ"ד דעובי החומה כלפנים, **ואעמידה שתי תודות גדולות**, הנה חז"ל קבלו בזה שהיו תודות ממש ולקידוש העיר היה צריך להלך סביב לה בלחמי תודה, ומ"ש גדולות היינו בהלחמים הגדולים שהוא לחם חמץ שכל לחם היה נעשה מעשרון מה שאין כן לחמי מצה היה כל לחם משליש עשרון וקבלו שהשתי תודות היו מהלכים זה אצל זה או זה אחר זה אחת נאכלת ואחת נשרפת, וכפי

ההשקפה ראשונה פשט הכתוב סותר את הקבלה, שמבואר בכתוב שהלכו חצי העם משמאל לימין וחצי העם הלכו מימין לשמאל, וכבר בארתי זה היטב למעלה סימן ג', שבית נחמיה היה בשער הגיא שהוא באמצע מערב ומשם התחילו ללכת וחצי העם שהלכו לימין הלכו לשער האשפות עד מעלות עיר דוד עד קצה דרומית מערבית ומשם הלכו כל צד דרום ממערב למזרח ובאו אל שער המים במזרח בצד דרומית מזרחית [כמ"ש ל"א - ל"ז] [וכמו שתראה כן למעלה ג' מן פסוק י"ג עד פסוק כ"ו] וההולכים מימין לשמאל הלכו משער הגיא למגדל התנורים שהיו בצד מערבית צפונית [למעלה ג' י"ב] ומשם הלכו ממערב למזרח בצד צפון לחומה הרחבה ושער אפרים עד שער הישנה שהוא בצפונית מזרחית [שם ו' - ח'] משם הלכו במזרח מצפון לדרום ועמדו בשער הצאן שהוא באמצע מזרח [שם א' - ו']. וכן אלה שהלכו לימין באו כנגדם מצד דרום ושניהם פגעו במזרח בשער המטרה, וזה מוכרח בפשט הכתוב וא"א לפרש באופן אחר, וגם חז"ל פי' כן פשט הכתוב, והאמת הוא שחלקו את השתי תודות שהיה בכל אחד עשרה חלות, ולקח חמשה חלות מכל תודה וסבבו בהם לימין לצד דרום וכן לקחו חמשה חלות מכל תודה וסבבו בהם לצד צפון בענין שאל כל צד סבבו בשתי תודות, ודבר זה מוכרח ממ"ש וילך אחריהם הושעיה, דאם תפרש שלכל צד לא הלכו רק בתודה אחת היל"ל וילך אחריה, מבואר כדברי חז"ל שגם לצד ימין הלכו שתי התודות, ובזה נבאר הכתובים שאמר **שהעלה את שרי יהודה**, ר"ל כל השרים כולם, **ואעמידם שתי תודות** שבמקום שעלה בשער הגיא עמדו השתי תודות גדולות, עשרה לחם חמץ מכל תודה, ואח"כ נתחלקו **לתהלוכות** לשתי הליכות, שחמש לחם מכל תודה הלכו לימין מצפון לדרום, **וילך אחריהם** אחרי שתי התודה שהלכו לימין הושעיה וחצי שרי יהודה שם נתחלקו השרים חצי לימין, והלכו עמהם עזריה עזרא וכו' ומבני הכהנים וכו' ועזרא הסופר לפניהם, ר"ל לפני הכהנים, וכן הלכו עד שער המים שהיה במזרח קרוב אל עשר המטרה:

פסוק לח

והתודה, גם זה מדבר בהילוך שבצד ימין, ולמ"ד שהלכו שתי התודות זה בצד זה קורא **התודה השנית שהולכת** למול הראשונה בצדה, ונחמיה הלך אחר תודה זו לבדו, ולמ"ד שהיו הולכות זו אחר זו קרא **למול** זו שאחריה, כמ"ש בירושלמי פ"ק דסנהדרין ה"ג, שהאחד מדייק והוא יושב ממול היינו בצד, והשני מדייק ומלק את ראשו ממול ערפו שהוא אחריו, ונחמיה הלך תיכף אחר התודה האחרונה ואחריו השרים, ואח"כ הלך

עזרא והכהנים אחריו, ועתה ספר מן השתי תודות שהלכו לצד שמאל, ועז"א וחצי העם מעל לחומה מעל למגדל התנורים, **ועמדו בשער המטרה**:

פסוק מ

ותעמדנה, אז התקרב נחמיה וחצי הסגנים שעמו שבאו מצד דרום ועמדו בשער המים, אל התודות שבאו מצד צפון, **ותעמדנה שתי התודות בבית האלהים**, כי שם פגשו זה בזה, **ואני וחצי הסגנים**, כי הוא בא לשם מצד דרום, **והכהנים אליקים מעשיה** וכו' **בחצוצרות** שהם באו מצד צפון לנגדם, וכן מעשיה ושמעיה, ואז וישמיעו המשוררים את קולם, **ויזרחיה** היה **הפקיד** על השירים והזמירות שזמרו אז:

פסוק מג

זבחים גדולים, פי' רבים, או ר"ל שמנים ופרים גדולים, **כי האלהים שמחם** שלא היה שמחה על ידי הסעודות שעשו רק שמחת אלהים עד ששמחו גם הילדים:

פסוק מד

ויפקדו, מינו ממונים על הלשכות שבם היו אוצרים את התרומה והראשית שהוא הבכורים וגם המעשרות, כי תחלה היו הלוים חוזרים בערים לקחת המעשרות [כנ"ל י' ל"ח ל"ט], ועתה יכנסו באוצרות **מנות** [ר"ל מתנות] **התורה של הכהנים** וגם **של הלוים**. **כי שמחת** ששמחו מאד על **הכהנים והלוים העומדים** על עבודתם, והם **שומרים משמרת אלהיהם ומשמרת הטהרה**, כמ"ש בתורה ושמרו משמרתך ומשמרת האהל, והם גם כן **המשוררים והשוערים**, שהגם שזה לא הוקצב מהתורה סדרם **דוד ושלמה** וע"כ ראו שהלוים העובדים יהיו קודם ללוים אחרים, ולכן מנו פקידים שגם המעשר יובא ללשכות ויתחלק ללוים העומדים בבית ה':

פסוק מו

כי בימי דויד, ר"ל אז נתקנו בין מי יהיו המשוררים, ואסף ובניו היו מקדם וכן תמיד ראשי המשוררים, וגם אז נתקנו השירות והזמירות שיר תהלה ושיר הודאה:

פסוק מז

וכל ישראל, כי עד עתה הגם שהיו נותנים מניות השוערים היו מקדישים ללוים, שהלוי היה לוקח מעשרותיו בשדות והוא מפריש מעשר מן המעשר לבני אהרן, ועתה תקנו שלא יתנו ללוים המחזירים על הגרנות רק ביאום ליד הפקידים והם יתנו אל הלוים העומדים בבית ה':

פרק יג

פסוק א

ביום ההוא, זה היה ביום שיזכור למטה שהשליך כלי טוביה שהיה גם עמוני, והוא היה חתן ומחותן לשרי העם שהתחתנו עמו כמ"ש למעלה (ו' י"ח), ואז צוה לקרא **בספר משה**, היינו ספר משנה תורה שאמרו משה ששם באה אזהרה זאת:

פסוק ב

כי לא קדמו. ר"ל שאם היו יראים מפניכם באמת (וי"ל אמתלא על ששכרו אח"כ את בלעם) הי"ל לקדם אותם בלחם ובמים ולבקש מהם שלום וברית, ואם לא קדמו בלחם כי לא היו יראים מפניהם למה שכרו את בעלם, ולא תאמר שהלא לא הועילה קללת בלעם ומה בכך, עז"א ויהפך אלהינו את הקללה, ולולא זאת היתה קללתו מזקת:

פסוק ג

ויהי, אז הבדילו כל ערב, היינו הגרים העמונים והמואבים שנתערבו ביניהם, ואף דאנן קיי"ל שעתה נתבלבלו האומות וכל דפריש מרובא פריש, כמ"ש ר' יהושע במס' ידים ומבוא בברכות (כ"ח) י"ל שאז היו עדיין עמונים ידועים ביחוסן (כי עקר הבלבול הוא מנבוכדנאצר כמ"ש התוס' במגילה דף י"ב וביבמות דף ע"ו) וזה היה אחר החורבן והיו עדיין מן האומות האלה שלא נתערבו:

פסוק ד

ולפני מזה, באר מה שהסב שיקראו באותו יום במשנה תורה, מפני **שאלישיב הכהן היה לשכתו קרוב אל לשכת טוביה**, כי עשה לטוביה לשכה גדולה אצל לשכתו ושם באותו לשכה היו נותנים לפני זה את המנחה וכו', ובאותו עת חדלו לתת תו"מ והיתה הלשכה ריקה ונתן הכהן לטוביה לגור שם:

פסוק ו

ובכל זה, וזה היה בעת שלא הייתי בירושלים שאז נעשו הפרצות האלה, **ולקץ ימים**, ר"ל שהמלך קראו וצוה שיעמוד אצלו זמן מוגבל וכאשר כלה זמן המוגבל **נשאלתי מן המלך**, ר"ל לקחתי מאתו רשות לשוב, **ואבוא לירושלים ואבינה ברעה שעשה אלישיב לטוביה**, היינו בעבור טוביה, לחלל את המקדש:

פסוק ח

וירע לי מאד ואשליכה ובאשר קרובי טוביה והשרים התרעמו על נחמיה בזה, צוה אז לקרוא בתורה ולהראות להם שטוביה אסור לבוא בקהל:

פסוק ט
ואמרה ואשיבה שם כלי האלהים, כי בלשכה הזו היו תחלה הכלים והמנחה והלבונה כנ"ל פסוק ה' ואלה השיב למקומם, ורצה להשיב לשם גם המעשר והתרומה שהיו שם כנ"ל, ומזה נודע לו שאין העם נותנים תו"מ וז"ש.

פסוק י
ואדעה כי מניות הלוים היינו המנות **לא נתנה**, הלשון יחיד מוסב על מצות נתינה, **ויברחו**, ועי"כ עזבו הלוים את משמרותיהם וברחו לעסוק בעבודת שדותיהם:

פסוק יא
ואקבצם, קבצתי את הלוים והעמדתים על משמרת עבודתם ואז התחילו כל ישראל לתת מעשרות כמקדם:

פסוק יג
ואוצרה, הוא יוצא אף שהוא מקהל כמו שיש פעלים רבים שאין משפטם לבא רק בבנין הקל והם פעמים עומדים ופעמים יוצאים, [דלא כהרד"ק]:

פסוק יד
זכרה, הנה יספר כי שלשה דברים שקבלו ע"ע בשבועה [למעלה י'] והם הבאת המעשרות, שמירת השבת, פרישה מנשים נכריות. כולם עברו עליהם בעת שיצא נחמיה מירושלים, והוא החזיר כולם על מכונם, ויען שבפעם הראשון קבלום על ידי עזרא או מעצמם, ולא נתיחס לנחמיה עתה אחר שהופרץ הדבר והוא גדר גדר עמד בפרץ והחזיר הדבר לתקונו, בקש שהזכות הזה תחשב לו לצדקה כאילו הוא היה העושה הכל מתחלתו, וז"ש על **זאת**, היינו בעבור זאת שגדרתי גדר תזכור כלל המעשה כאילו עשיתי אני לבדי:

פסוק טו
בימים ההמה, זה נפרץ ג"כ בעת שהלך מירושלים, **דורכים** חשב מן החמור אל הקל, דריכת גתות איסור סקילה, **ומביאים הערמות ועומסים**, י"ל שהעמיסו בע"ש והביאו בשבת ועברו על שביתת בהמתן, **ואעיד ביום מכרם ציד** שקבעו את השבת ליום השוק, והעיד בם ביום הקבוע להם למכירת ציד ומזון שלא ימכרו באותו יום:

פסוק טז
והצורים, ועי"כ באו תגרים עממין והתישבו שם ומוכרים בשבת כי לא חשו על איסור מקח וממכר שלא נזכר בתורה:

פסוק יז
ואריבה, וע"כ רב את השרים שלא מיחו בדבר והקולר תלוי בצוארם:

פסוק יט
כאשר צללו שנטו הצללים בערב שבת אחר חצות **לא יבא** [מלת ואומרה מוסב גם לכאן], ואומר **שלא יבא משא**, שלא יפתחו הדלת לכנס מי שנשא משא:

פסוק כ
וילינו, כך שיצאו בני העיר ויקנו מהם דברים קטנים ויכניסום לעיר בהחבא:

פסוק כב
ואומרה, צוה שבשבת ישמרו הלוים את השערים, ואמר שזה מקדושת השבת שהשומרים יהיו הלוים שהם טהורים יותר ונזהרים מכל רע והם ישגיחו יותר על קדושת השבת:

פסוק כג
גם, עתה ספר כי עברו על הדבר השלישי שקבלו בשבועה כי נשאו נשים נכריות:

פסוק כד
ובניהם חצי, שעורו, **מדבר חצי אשדודית** שדברו לשון מעורב חצי יהודית וחצי אשדודית, ועי"כ לא הכירו שום לשון לא **לדבר יהודית ולא** לדבר **בלשון עם ועם**, כי היה לשונם מעורב משתי לשונות, לשון אביהם ולשון אמם:

פסוק כה
ואריב ואח"כ **ואקללם** ואח"כ **ואכה מהם** הוסיף בעונשים:

פסוק כו
הלא, מפני שבתורה נאמר הטעם כי יסיר את בנך מאחרי, אמרו הם שמובטחים שלא יסורו מן התורה על ידי הנשים הנכריות, ע"ז השיב להם הלא גם שלמה אמר אני אחטא ולא אסור, והוא הגם שהיה נקל יותר שלא יסור, אם מפני גדולתו **שלא היה מלך כמהו**, אם מפני צדקתו כי **אהוב לאלהיו היה** ובכ"ז לא עמד בצדקתו והחטיאו אותו, וא"כ **הנשמע לכם**, איך נשמע מה שאתם אומרים שלא יסור לבבכם, ועי"כ תרצו **לעשות את כל הרעה הגדולה הזאת** שעי"כ **תמעלו באלהינו** על ידי **שתושיבו נשים נכריות**:

פסוק כח
ואבריחהו, כי לא יכול להכותו שהי' אלם ועז"א אחר שלא יכולתיו להכריחו בחזקה יענשהו אלהים, **על גאלי הכהונה** על שעי"ז נגאלו ונפלט בין **מן הכהונה** שלא יכהן במקדש, ובין מן **ברית הכהונה** שאבד יחוסו, כי בניו נעשו זרים:

פסוק ל

וטהרתים, אחר שטהרתים מכל נכר העמדתי משמרות:

פסוק לא

ולקרבן, אחר שהחזיר על מכונו כל מה שקבלו עליהם בשבועה למעלה סי' י', ושם נשבעו גם על קרבן העצים [שם פסוק ל"ה] ועל הבכורים [שם ל"ז], תקן גם זה, ועז"א זכרה לי אלהי לטובה כנ"ל [פסוק י"ד]: